

Panteia
Research to Progress

Research voor Beleid | EIM | NEA | IOO | Stratus | IPM

Global Entrepreneurship Monitor Nederland 2021

Nationaal Rapport

Dit onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.

Paul van der Zeijden; Jan de Kok; Jacqueline Snijders

Zoetermeer, 7 juli 2022

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Panteia. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van Panteia. Panteia aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with Panteia. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of Panteia. Panteia does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

Infographic	5
1 Inleiding	7
1.1 Wat is ondernemerschap?	7
1.2 Opzet van de rapportage	9
2 Potentieel ondernemerschap en ondernemerschapsintentie	11
2.1 Potentieel ondernemerschap	11
2.2 Ondernemerschapsintenties	12
3 Ondernemerschap in 2021	15
3.1 Total early-stage Entrepreneurial Activity	15
3.2 Gevestigde ondernemers	19
3.3 Intrapreneurship	20
3.4 Beëindiging van ondernemerschap	22
4 Ondernemerschap-ecosysteem in Nederland	25
4.1 Ecosysteem	25
4.2 Bevorderende aspecten voor ondernemerschap	26
4.3 Aanbevelingen ter verbetering ondernemersactiviteiten	27
4.4 Ecosysteem voor vrouwelijk ondernemerschap	28
5 Coronapandemie en ondernemerschap in 2021	31
5.1 Het starten van een onderneming	31
5.2 Bedrijfsgroei	32
5.3 Nieuwe kansen	33
5.4 Reactie overheid op economische gevolgen	34
5.5 Oordeel experts	35
6 SDG's	39
Bijlagen	43
Bijlage 1 De Global Entrepreneurship Monitor (GEM)	43

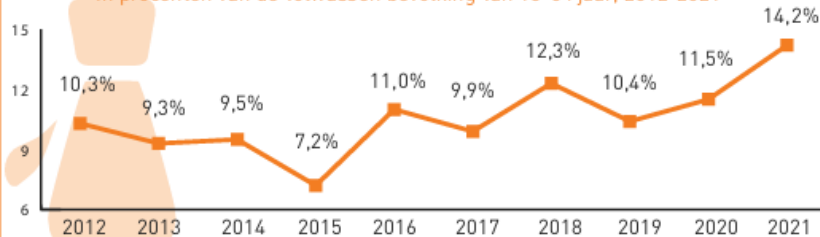

Infographic

Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA)*

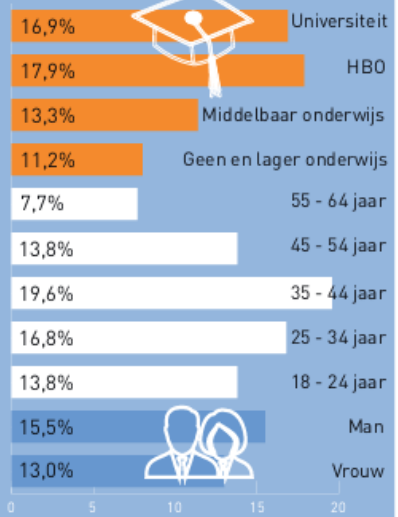
In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021

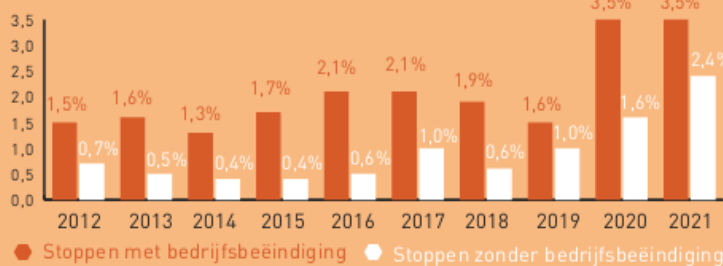
*Bij Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) gaat het om beginnende ondernemers (individueën die stappen ondernemen om een bedrijf te starten) en eigenaars/managers van een jong bedrijf (< 3,5 jaar)

TEA

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2021, naar geslacht, leeftijd en opleiding

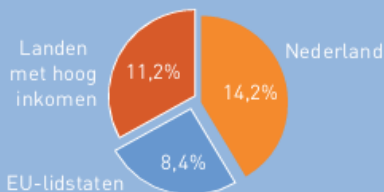

Stoppers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar

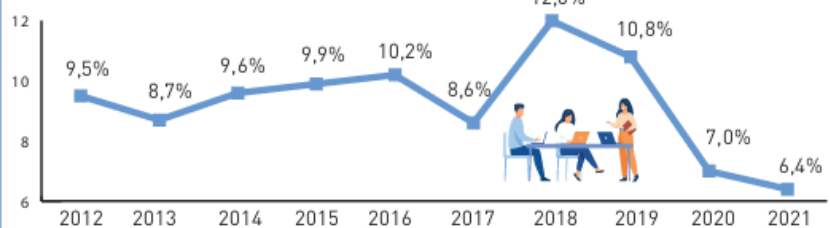
TEA

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken, 2021

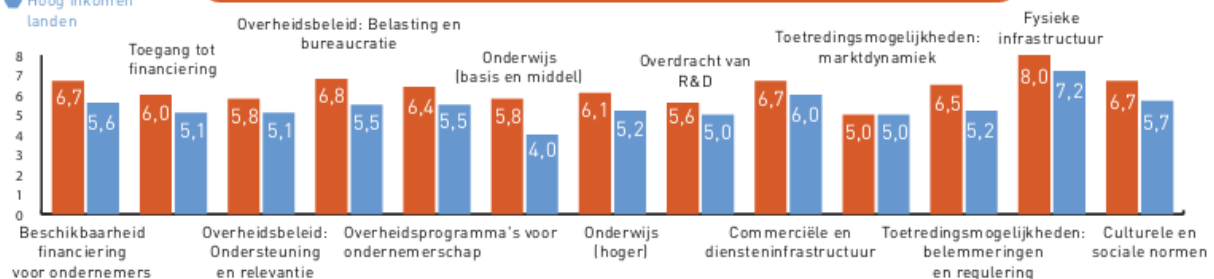
Gevestigde ondernemers

In procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021

● Nederland
● Hoog inkomen landen

Gemiddelde (expert)scores ondernemerschap-ecosysteem

1 Inleiding

De Global Entrepreneurship Monitor (GEM) is een onderzoeksprogramma dat jaarlijks wordt uitgevoerd om internationaal vergelijkbare gegevens te verzamelen over ondernemerschap. In 2021 deden 50 landen mee en GEM is daarmee het grootste internationale onderzoek naar ondernemerschap ter wereld. Dankzij GEM is het mogelijk om het niveau en de kenmerken van ondernemerschapsactiviteiten en de ondernemerschapsecosystemen voor alle deelnemende landen onderling te vergelijken. Omdat GEM al sinds het begin van deze eeuw bestaat, is het ook mogelijk om vergelijkingen over de tijd te maken. Dit geldt zeker ook voor Nederland, dat in 2021 voor de 21e keer aan de GEM deelnam.

Voor de GEM wordt jaarlijks een tweetal enquêtes gehouden, namelijk de Adult Population Survey (APS) en de National Expert Survey (NES). De APS is een enquête onder de volwassen bevolking gericht op het verzamelen van gegevens over ondernemersactiviteit, ondernemersattitudes en ondernemersaspiraties binnen een economie. De NES is een enquête onder nationale experts gericht op het verzamelen van oordelen over de randvoorwaarden voor ondernemerschap in een land (het ondernemerschap-ecosysteem). In bijlage 1 wordt nader ingegaan op beide enquêtes.

Panteia brengt jaarlijks een rapportage uit met de belangrijkste resultaten voor Nederland.¹ Dit rapport gaat in op de resultaten over 2021, evenals 2020 een bijzonder jaar vanwege de coronapandemie. De coronapandemie werkt door in vrijwel alle aspecten van de samenleving, dus ook in ondernemerschap. In het onderzoek over 2021 zijn daarom wederom vragen gesteld over het effect van de coronapandemie.

De enquêtes zijn uitgevoerd in juni-juli 2021.

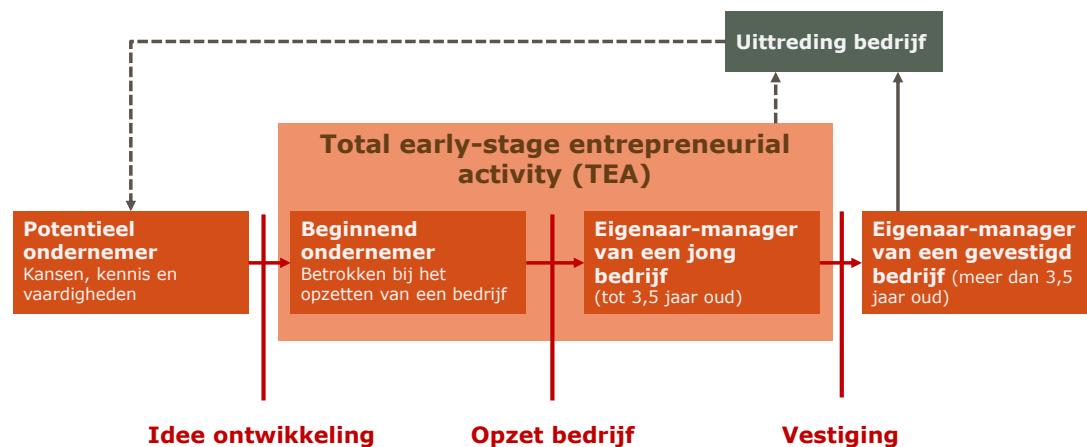
1.1 Wat is ondernemerschap?

GEM benadert ondernemerschap als een proces, waarbij stappen worden doorlopen vanaf de eerste ideeën voor het starten van een bedrijf tot de ontwikkeling tot een gevestigd bedrijf. Het ondernemerschapsproces is schematisch weergegeven in figuur 1.

¹ Het GEM consortium brengt jaarlijks een overkoepelend en internationaal vergelijkend rapport uit, het Global Report (<https://gemconsortium.org/report>).

figuur 1 Het ondernemerschapproces

Bron: Panteia op basis van Global Entrepreneurship Monitor: 2021/22 Global Report (GEM, 2021).

In het ondernemerschapproces worden de volgende fasen onderscheiden:

- *Potentieel ondernemers*: individuen die nog geen stappen hebben ondernomen om een bedrijf te starten, maar wel de overtuiging en capaciteiten hebben om een bedrijf te starten. Individueen worden als potentiële ondernemers beschouwd als ze denken dat ze over de kennis en vaardigheden beschikken om een bedrijf te starten en als ze kansen zien om een bedrijf op te zetten in het gebied waarin ze wonen. Bovendien moeten ze niet bang zijn voor zakelijke mislukkingen. Potentieel ondernemerschap wordt gevolgd door ondernemersintentie: individuen die daadwerkelijk intenties hebben om - alleen of samen met andere individuen - binnen de komende drie jaar een nieuw bedrijf te starten.
- *Total early-stage entrepreneurial activity (TEA)*: Dit is de belangrijkste maatstaf van de GEM. TEA bestaat uit:
 - *Beginnende ondernemers*: volwassen personen (18-64 jaar) die proberen een nieuw bedrijf te starten en die verwachten ten minste een deel van dit nieuwe bedrijf te bezitten, en waarbij nog geen salarissen, lonen of andere betalingen aan de eigenaren zijn gedaan gedurende meer dan drie maanden.
 - *Eigenaars/managers van een jong bedrijf*: volwassen personen (18-64 jaar) die een nieuw, bestaand bedrijf bezitten en beheren, waarbij tussen de 3 en 42 maanden (3,5 jaar) salarissen, lonen of andere betalingen aan de eigenaren zijn betaald.
- *Gevestigde ondernemers*: de cyclus zet zich voort met gevestigde ondernemers, die minimaal 42 maanden eigenaar-manager van een bedrijf zijn.
- *Het bedrijf verlaten (uittreding)*: elke ondernemer kan op een bepaald moment besluiten om te stoppen als ondernemer met een bedrijf. Dat kan door de onderneming te beëindigen of door (zijn of haar belang in) de onderneming te verkopen.

Tot ondernemers behoren ook zzp-ers.

Ten slotte is er nog een vorm van ondernemerschap die niet in figuur 1 is weergegeven. Dat betreft ondernemersactiviteiten van werknemers, zoals het ontwikkelen of lanceren van nieuwe goederen of diensten, of het opzetten van een nieuwe bedrijfseenheid, een nieuwe vestiging of dochteronderneming (intrapreneurship). In dit rapport wordt ook naar intrapreneurship gekeken, maar deze maakt geen deel uit van de Total early-stage entrepreneurial activity (TEA).

1.2 Opzet van de rapportage

In de volgende twee hoofdstukken volgen we het ondernemerschapsproces zoals hiervoor is weergegeven. In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op potentiële ondernemers en op ondernemerschapsintenties. Hoofdstuk 3 gaat over verschillende indicatoren van ondernemerschap, zoals Total early-stage entrepreneurial activity (TEA), gevestigd ondernemerschap, intrapreneurship en beëindiging van ondernemerschap.

Hoofdstuk 4 behandelt het ondernemerschap-ecosysteem in Nederland, hoe experts aankijken tegen bevorderende aspecten voor ondernemerschap en aanbevelingen ter verbetering van ondernemersactiviteiten en hoe experts aankijken tegen de voorwaarden voor vrouwelijk ondernemerschap. Het voorlaatste hoofdstuk bespreekt ondernemerschap tijdens de coronapandemie in 2021. Wat is de impact van de pandemie op ondernemerschap en hoe effectief is het overheidsbeleid gericht op het bestrijden of beperken van effecten van de coronapandemie op ondernemerschap. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de rol van sociale en milieudoelstellingen, waaronder de Sustainable Development Goals (SDG's) van de VN, bij beslissingen van ondernemers.

Waar relevant wordt Nederland vergeleken met de gemiddelde scores van:

- de deelnemende EU-lidstaten: Cyprus, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Kroatië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Nederland, Polen, Roemenië, Slovenië, Slowakije, Spanje en Zweden.
- de deelnemende landen met hoog inkomen: Canada, Duitsland, Finland, Frankrijk, Ierland, Israël, Italië, Japan, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Qatar, Saoedi-Arabië, Verenigde Arabische Emiraten, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Zuid-Korea, Zweden en Zwitserland.²

² Zie bijlage 1 voor alle deelnemende landen.

2 Potentieel ondernemerschap en ondernemerschapsintentie

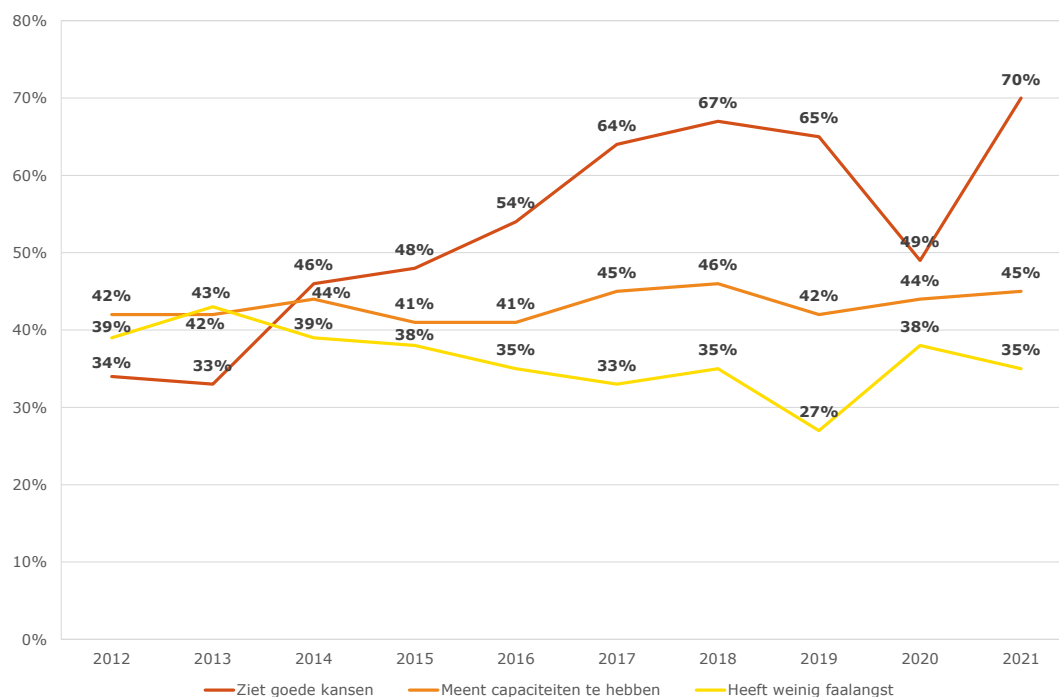
2.1 Potentieel ondernemerschap

Individueen worden als potentiële ondernemers beschouwd als ze kansen zien om een bedrijf op te zetten in het gebied waarin ze wonen, als ze denken dat ze over de kennis en vaardigheden beschikken om een bedrijf te starten en als ze niet bang zijn voor zakelijke mislukkingen. Om potentieel ondernemerschap te meten zijn de volgende drie (perceptie-) indicatoren ontwikkeld:

- Kansen: de mate waarin individuen vinden dat er in de volgende zes maanden goede kansen zijn om een bedrijf te starten in het gebied waarin men woont;
- Capaciteiten: de mate waarin individuen de kennis, vaardigheden en ervaring hebben die nodig zijn om een nieuw bedrijf te starten;
- Faalangst: de mate waarin de angst om te falen individuen ervan weerhoudt een bedrijf te starten.

De resultaten over 2012 tot en met 2021 zijn weergegeven in figuur 2.

figuur 2 Perceptie van ondernemerschap, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021 (juni-juli)

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

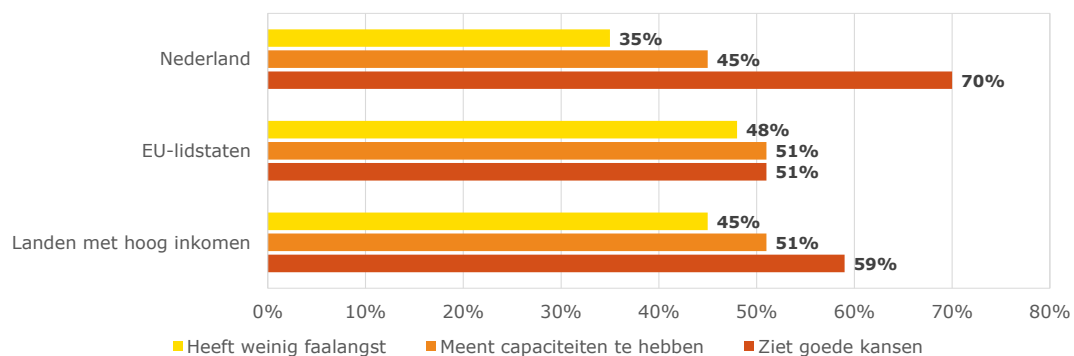
Bij de indicator 'ziet goede kansen' zien we een duidelijke invloed van de coronapandemie. De enquête wordt jaarlijks gehouden in juni - juli. In 2020, het begin van de coronapandemie, zag men beduidend minder kansen om binnen zes maanden een bedrijf te starten dan de voorgaande vier jaar. In 2021 blijkt dat men toch weer perspectief ziet. Het percentage volwassenen dat goede kansen ziet om een bedrijf te starten in de volgende zes maanden is gestegen tot 70%. Dit is het hoogste percentage in de afgelopen tien jaar. De angst om te falen was in 2019 erg laag, maar liep in 2020 flink op. In 2021 is deze indicator weer iets gezakt. Op de capaciteiten om

een nieuw bedrijf te starten heeft de pandemie geen invloed. Deze worden over de jaren redelijk constant ingeschat.

In figuur 3 worden de indicatoren vergeleken met het gemiddelde van andere landen. Hiervoor zagen we een sterke toename in Nederland bij het zien van kansen om een nieuw bedrijf op te zetten. Ook de gemiddelden in de deelnemende EU-landen en de landen met hoog in komen namen toe, maar minder sterk dan in Nederland. Het gemiddelde van de deelnemende EU-landen is toegenomen van 40% in 2020 naar 51% in 2021. Bij de landen met hoog inkomen is het gemiddelde toegenomen van 47% in 2020 naar 59% in 2021. Ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en van het gemiddelde van de landen met hoog inkomen zien relatief meer Nederlanders goede kansen om een nieuw bedrijf op te zetten. In Zweden en Polen is het aandeel van de volwassen bevolking dat kansen ziet het hoogst, met respectievelijk 80% en 73%. Qua capaciteiten blijven de Nederlanders evenals het voorgaande jaar achter bij het gemiddelde van de EU-lidstaten en bij het gemiddelde van de landen met hoog inkomen. Bij de deelnemende EU-lidstaten is het aandeel individuen dat vindt dat ze voldoende kennis, vaardigheden en ervaring hebben om een nieuw bedrijf te starten het laagst in Hongarije (36%) en het hoogst in Kroatië (71%). Ten opzichte van de gemiddelden van de deelnemende EU-lidstaten en de landen met hoog inkomen is de faalangst in Nederland kleiner.

figuur 3 Perceptie van ondernemerschap, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

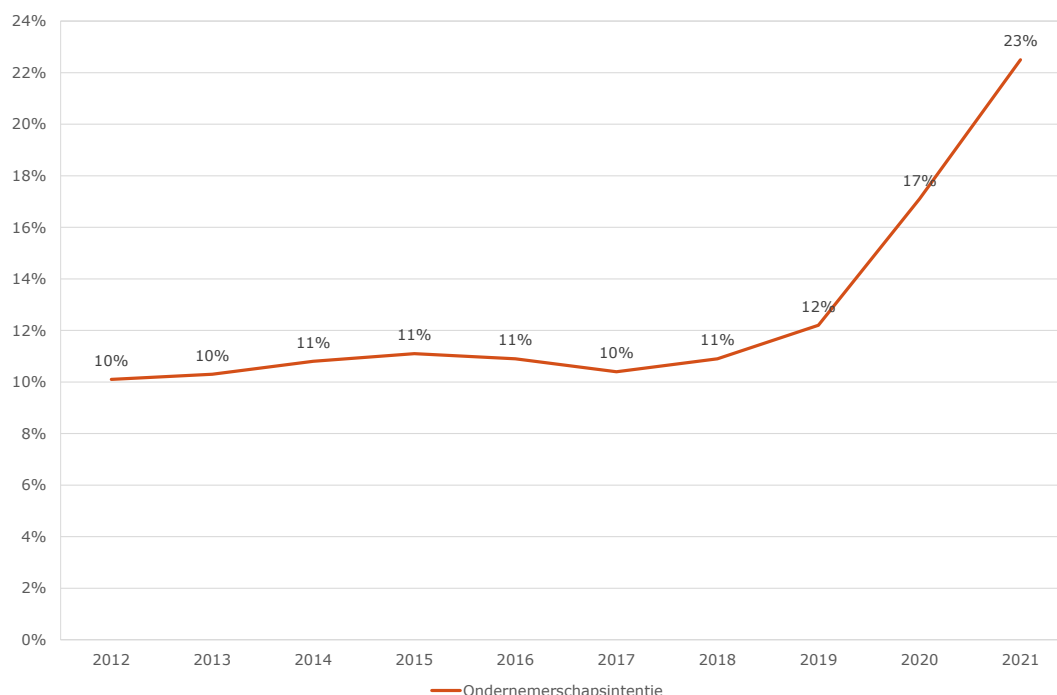
Bron: Panteia/GEM APS 2021.

2.2 Ondernemerschapsintenties

Bij ondernemerschapsintentie gaat het om de mate waarin individuen verwachten binnen de volgende drie jaar alleen of samen met anderen een nieuw bedrijf te starten (waaronder als zzp-er). In figuur 4 is deze intentie voor de afgelopen tien jaar voor Nederland weergegeven. In 2020 was deze intentie al sterk toegenomen. In 2021 is het nog verder toegenomen. Dit kan er op duiden dat veel mensen voldoende kansen zien om na de pandemie een bedrijf op te starten, wat we in het voorgaande reeds hebben gezien. Een andere mogelijkheid is dat veel mensen voor hun baan vreesden en ondernemerschap als een wellicht noodzakelijke optie zagen om in de toekomst in hun inkomen te kunnen voorzien.

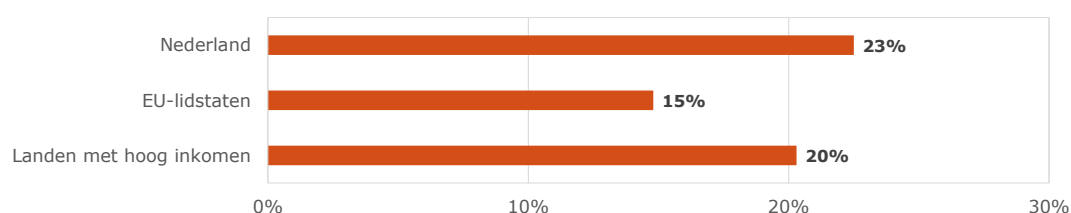
figuur 4 Ondernemerschapsintentie, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021 (juni-juli)

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en van het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen scoort Nederland hoger (zie figuur 5). De sterke toename van de ondernemerschapsintentie in Nederland zien we niet bij de gemiddelden van de deelnemende EU-lidstaten en landen met hoog inkomen. Van de deelnemende EU-lidstaten scoort Kroatië het hoogst met 28% en Polen het laagst met 4%.

figuur 5 Ondernemerschapsintentie, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Niet iedereen die als potentieel ondernemer wordt gezien (kansen zien, capaciteiten hebben en geen faalangst) heeft ondernemerschapsintenties (van plan om een onderneming te beginnen). En omgekeerd. Het verband tussen ondernemerspotentie en ondernemersintentie is weergegeven in tabel 1. Opvallend is dat van de 10,3% individuen die kunnen worden gekenmerkt als potentieel ondernemer een derde (ofwel 3,5% van de bevolking van 18 tot en met 64 jaar die geen ondernemer is) de intentie heeft om daadwerkelijk een onderneming te beginnen. Anderzijds zien we dat van de 17,6% van de individuen met de intentie om ondernemer te worden slechts ongeveer 1 op de 5 (ofwel 3,5% van de bevolking van 18 tot en met 64 jaar die geen ondernemer is) wordt gekenmerkt als potentieel ondernemer.

tabel 1 Potentieel ondernemerschap versus intentie om een onderneming te beginnen, 2021 (juni-juli),
percentage van de volwassen bevolking (18-64 jaar) *die geen ondernemer is*

	<i>Ondernemers- intentie</i>	<i>Geen ondernemers- intentie</i>	<i>Totaal</i>
Potentieel ondernemer	3,5%	6,8%	10,3%
Geen potentieel ondernemer	14,1%	75,6%	89,7%
Totaal	17,6%	82,4%	100,0%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

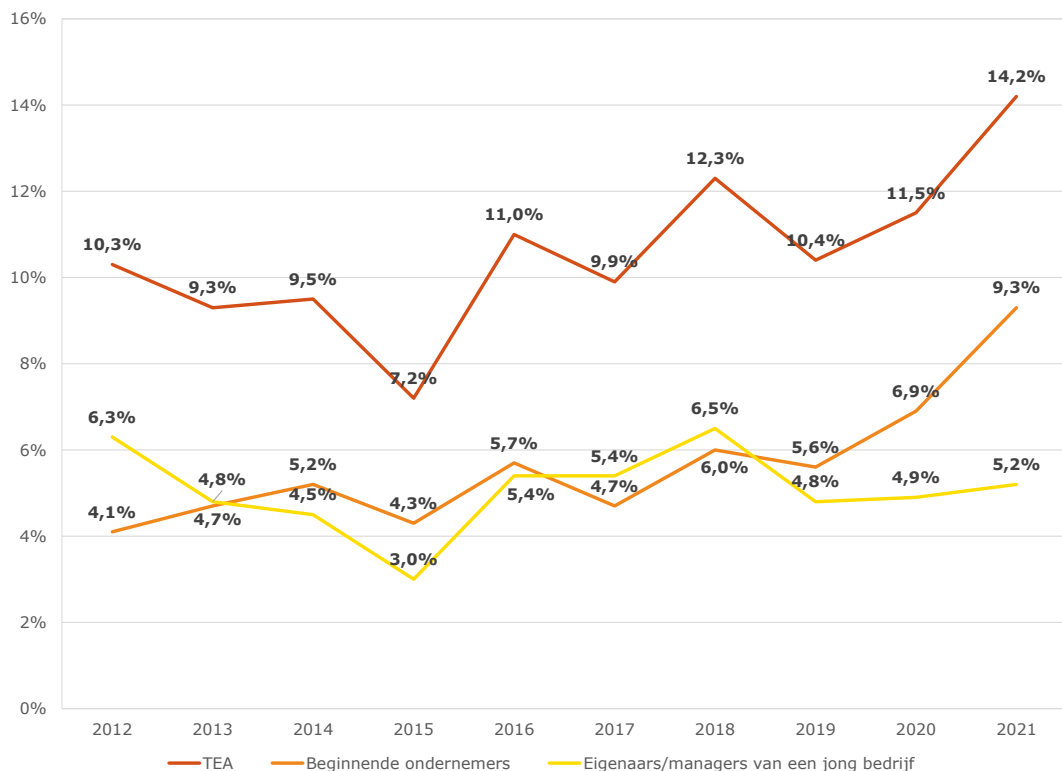

3 Ondernemerschap in 2021

3.1 Total early-stage Entrepreneurial Activity

Bij Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) gaat het om beginnende ondernemers (individueen die stappen ondernemen om een bedrijf te starten) en eigenaars/managers van een jong bedrijf (eigenaar/managers van bedrijven die minder dan 3,5 jaar bestaan). Dit is inclusief zzp'ers. De ontwikkeling van de Total early-stage Entrepreneurial Activity is weergegeven in figuur 6. Daarbij is tevens het onderscheid naar beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf weergegeven. De laatste jaren varieert de TEA in Nederland rond de 11%. Ofwel 11% van de bevolking van 18-64 jaar is bezig met het starten van een bedrijf of heeft een bedrijf dat niet ouder is dan 3,5 jaar. In 2021 is echter sprake van een toename naar 14,2%. De toename komt vooral door het sterk stijgende percentage beginnende ondernemers van 5,6% in 2019 naar 6,9% in 2020 en naar 9,3% in 2021. Het percentage eigenaars/managers van een jong bedrijf is nagenoeg gelijk gebleven.

figuur 6 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021 (juni-juli)¹

1 Een persoon kan eigenaar-manager van een jong bedrijf zijn en tegelijkertijd betrokken zijn bij opstartactiviteiten voor de lancering van een ander nieuw bedrijf. De TEA waarde is hierdoor iets lager dan de optelsom van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf.

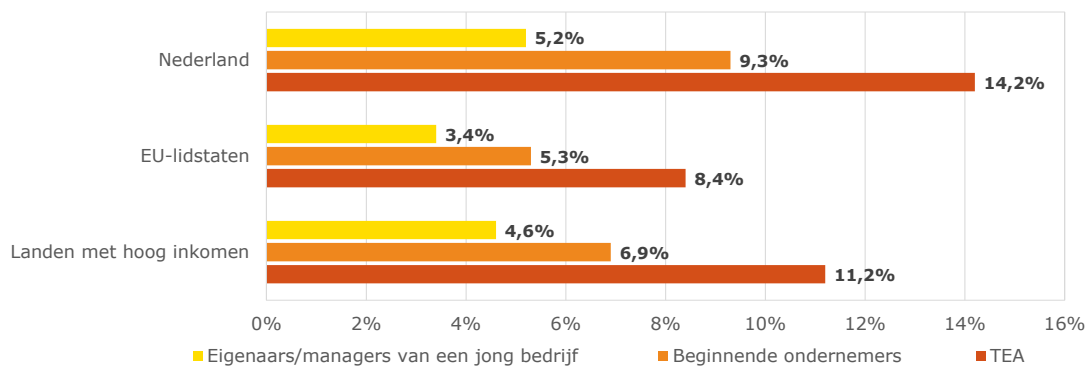
Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) internationaal vergeleken

In figuur 7 wordt de Nederlandse situatie vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en met het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen. Zowel ten opzichte van het EU-gemiddelde als ten opzichte van het gemiddelde van de landen met hoog inkomen laat Nederland hogere cijfers zien, zowel bij Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA) als bij beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf. Mogelijk heeft dit te maken met het relatief hoge aandeel van zzp-ers in Nederland. Van de deelnemende EU-lidstaten heeft alleen Letland een hogere TEA (15,1%). In Polen is de TEA met 2,0% het laagst van de deelnemende EU-lidstaten.

figuur 7 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

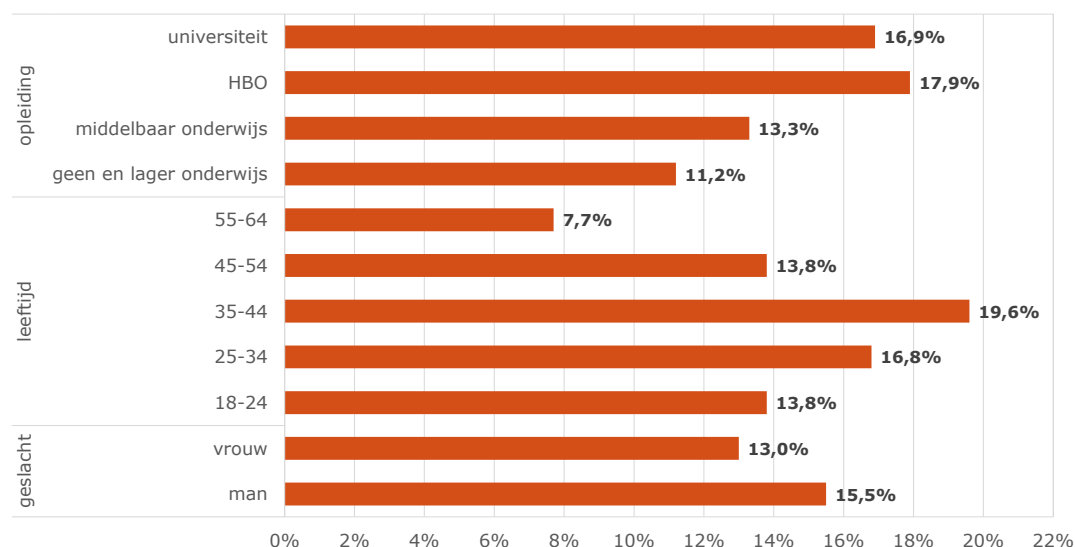
Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Demografische aspecten van Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA)

In figuur 8 zijn enkele demografische kenmerken weergegeven van de Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA). Daaruit blijkt dat de TEA in 2021 bij mannen hoger was dan bij vrouwen. Zowel bij mannen als bij vrouwen is TEA in 2021 toegenomen ten opzichte van het voorgaande jaar. De TEA bij vrouwen is toegenomen van 9,6% in 2020 naar 13,0% in 2021 en bij mannen van 13,4% in 2020 naar 15,5% in 2021. Qua leeftijd is de TEA het hoogst in de groep van 35-44 jaar. De TEA neemt toe met het opleidingsniveau.

figuur 8 Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA), in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2021 (juni-juli), naar geslacht, leeftijd en opleiding

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Motivatie voor beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf

De meest voorkomende motieven voor de groep 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' zijn het streven naar autonomie en zelfstandigheid. Deze motieven worden als 'universeel' beschouwd en gedeeld door bijna alle (beginnende) ondernemers. Aan de groep 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' is daarom gevraagd in hoeverre vier meer specifieke motieven een rol hebben gespeeld voor hun ondernemersactiviteiten. De resultaten van Nederland vergeleken met deelnemende landen met hoog inkomen en deelnemende EU-lidstaten zijn weergegeven in tabel 2. In Nederland noemt 53% van deze groep 'Om een verschil in de wereld te maken' als een van de motieven. Dit is hoger dan in de deelnemende EU-lidstaten (gemiddeld 41%) en de deelnemende landen met hoog inkomen (gemiddeld 47%). Verder noemt 44% in Nederland 'Om de kost te verdienen omdat banen schaars zijn' als motief. In de deelnemende landen met hoog inkomen en in de deelnemende EU-lidstaten is dat percentage met respectievelijk 50% en 58% aanzienlijk hoger (dit betreft vooral Zuid- en Oost-Europese lidstaten). Dit kan deels komen omdat de werkgelegenheid in Nederland ten tijde van dit onderzoek hoger was dan in veel andere landen. Deelnemende EU-lidstaten waar dit motief minder vaak werd genoemd dan in Nederland zijn Duitsland (41%), Luxemburg (33%) en Zweden (28%). Het voortzetten van een familietraditie is voor een kwart van de beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf een motief. Dit aandeel is iets lager dan gemiddeld in de deelnemende landen met hoog inkomen en nagenoeg gelijk aan het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten.

tabel 2 Motivatie voor de beslissing om ondernemend actief te zijn (TEA) internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021, percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) betrokken bij TEA

Reden	Landen met hoog inkomen	EU- lidstaten	Nederland
Om een verschil in de wereld te maken	47%	41%	53%
Om grote rijkdom of een zeer hoog inkomen op te bouwen	57%	47%	42%
Om een familie traditie voort te zetten	29%	24%	25%
Om de kost te verdienen omdat banen schaars zijn	50%	58%	44%

Opmerking: Respondenten konden op een vijfpunts Likert-schaal aangeven in hoeverre deze motivaties op hen van toepassing zijn. De percentages die in deze tabel worden vermeld, worden bepaald door het percentage respondenten dat 'eens' of 'helemaal eens' heeft geantwoord.

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Groeiplannen van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf

Nieuwe ondernemers zijn een bron voor de groei van het aantal banen. Aan de groep 'beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf' is gevraagd hoeveel banen er naar verwachting over vijf jaar zullen zijn (zie tabel 3). 39% van deze groep ondernemers verwacht over vijf jaar een of meer banen te creëren. 25% verwacht zelfs zes of meer banen te creëren. De verwachte banengroei bij beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf is daarmee fors hoger dan in het voorgaande jaar.

De verwachte groei van het aantal banen is in Nederland hoger dan gemiddeld in de landen met hoog inkomen en gemiddeld in de EU-lidstaten, terwijl ook al de TEA in Nederland hoger is. In Nederland zien we een relatief groter deel binnen de groep van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf dat de komende vijf jaar een groei van 1-5 banen verwacht.

tabel 3 Verwachte groei van banen van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf over vijf jaar internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021, percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) betrokken bij TEA

	Landen met hoog inkomen	EU- Lidstaten	Nederland
Geen banen	38%	44%	31%
1-5 banen	33%	36%	44%
6 of meer banen	29%	20%	25%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Een andere indicator voor groei is de mate waarin beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf verwachten te gaan exporteren (zie tabel 4). Het beeld in 2021 is nagenoeg gelijk aan het beeld in 2020. Ongeveer een derde van deze ondernemers is van plan te gaan exporteren. Dat is iets hoger dan dezelfde groep ondernemers in de deelnemende EU-lidstaten en hoger dan in de deelnemende landen met hoog inkomen, waar circa 30% van plan is om te exporteren. Deze verschillen zijn in lijn met de verwachtingen. Nederland is een kleine economie waarbij export vaak noodzaak is. Dat geldt ook voor de beginnende ondernemers en de eigenaars/managers van een jong bedrijf, die een grotere afzetmarkt nodig hebben om te starten, te overleven en/of the groeien.

tabel 4 Verwachte export intensiteit van beginnende ondernemers en eigenaars/managers van een jong bedrijf, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021, percentage van de volwassen bevolking (18-64 jaar) betrokken bij TEA

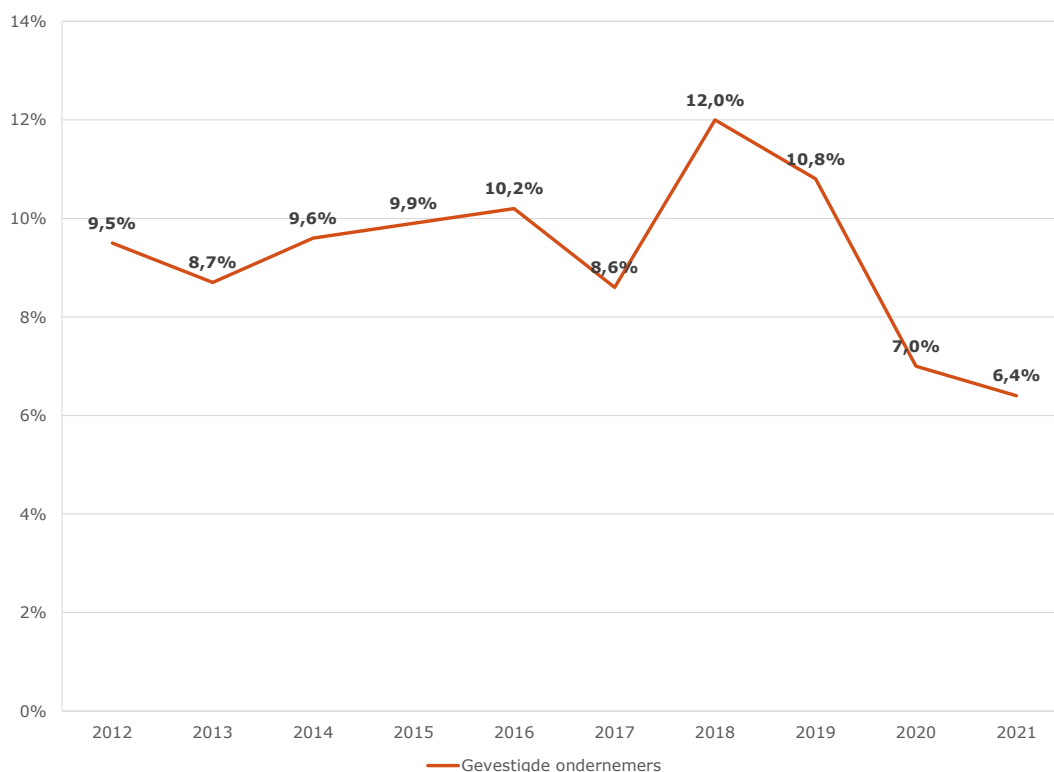
	<i>Landen met hoog inkomen</i>	<i>EU- Lidstaten</i>	<i>Nederland</i>
Geen export	70%	71%	65%
1-25% export	14%	14%	14%
Meer dan 25% export	16%	15%	21%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

3.2 Gevestigde ondernemers

Bij gevestigd ondernemerschap (Established Business Ownership Rate of EBO) gaat het om individuen die een bedrijf bezitten en leiden dat salarissen, lonen of andere betalingen aan de eigenaren heeft betaald gedurende meer dan 42 maanden. Hieronder vallen ook zzp'ers. In figuur 9 is weergegeven welk deel van de volwassen bevolking een gevestigd ondernemer is. In 2020 was dit reeds fors gedaald. In 2021 is het nog iets verder gedaald. Met name zzp-ers zijn hard geraakt door de corona-pandemie doordat werk stopte en/of bedrijven terughoudender waren met het uitbesteden van werk.

figuur 9 Gevestigde ondernemers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021 (juni-juli)

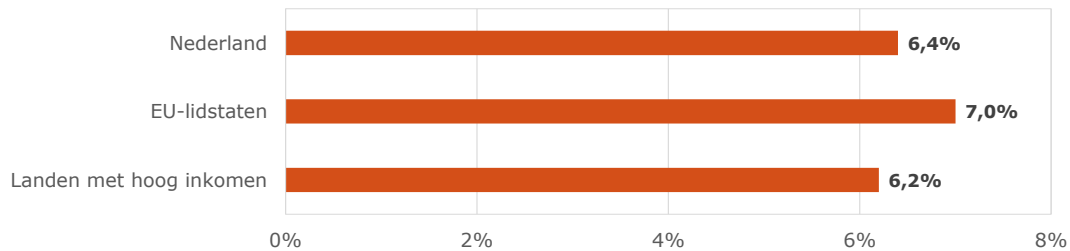

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In figuur 10 wordt de mate van gevestigd ondernemerschap in Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en met het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen. Daaruit blijkt dat de mate van gevestigd ondernemerschap in lijn is met het gemiddelde in de EU en in de landen met hoog inkomen. Verder is de mate van gevestigd ondernemerschap evenals in Nederland gemiddeld genomen ook iets gedaald in de deelnemende EU-lidstaten en in de deelnemende landen met hoog inkomen. Van de deelnemende EU-lidstaten scoort Griekenland het hoogst met 14,7% en Frankrijk het laagst met 3,6%.

figuur 10 Gevestigde ondernemers, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

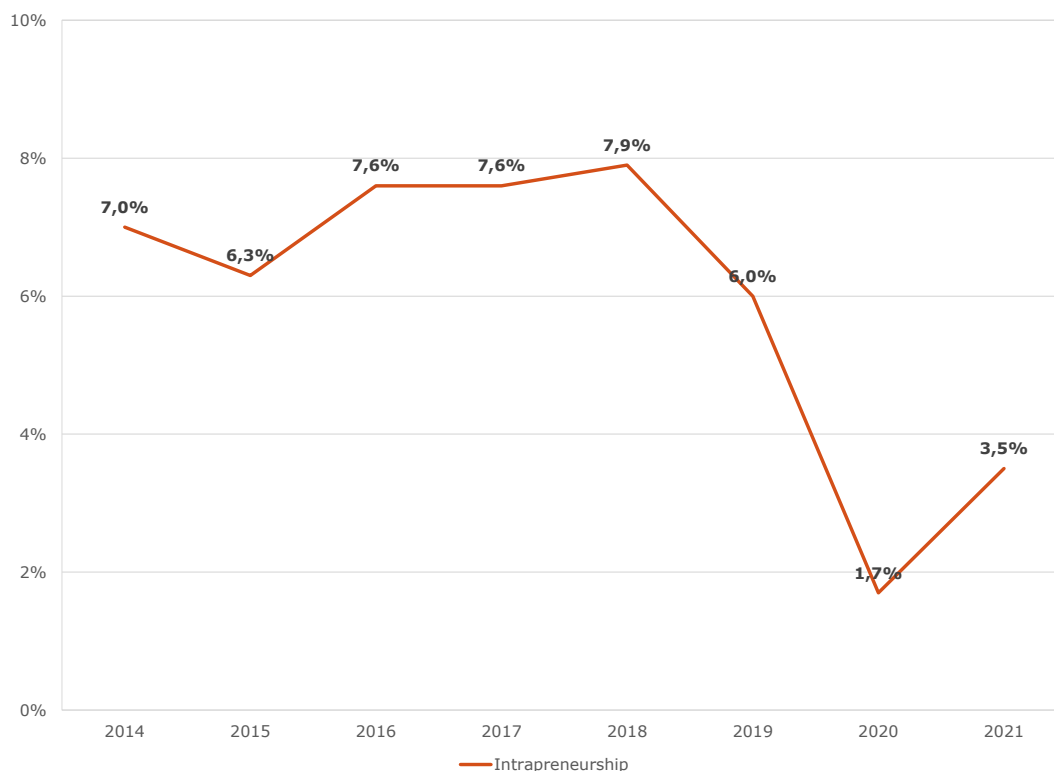
Bron: Panteia/GEM APS 2021.

3.3 Intrapreneurship

Naast startend en gevestigd ondernemerschap is ook sprake van ondernemend gedrag van werknemers, namelijk intrapreneurship (Entrepreneurial Employee Activity, EEA). Daarbij gaat het om werknemers die betrokken zijn geweest bij ondernemersactiviteiten zoals het ontwikkelen of lanceren van nieuwe goederen of diensten, of het opzetten van een nieuwe business unit, een nieuwe vestiging of een dochteronderneming in de voorgaande drie jaar. In de jaren 2014-2018 lag dit percentage rond de 7%. In 2019 is dit gedaald naar 6% en in 2020 naar 1,7% (zie figuur 11). In 2021 is het weer enigszins toegenomen, namelijk naar 3,5%. De lage cijfers voor 2020 en 2021 zullen verband houden met de stagnerende economie in verband met de corona-pandemie.

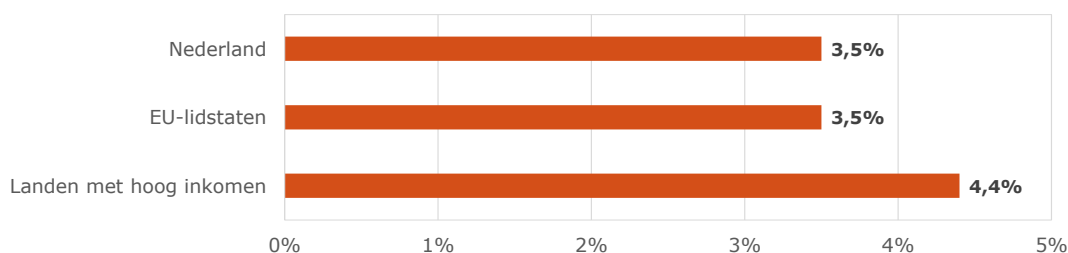
figuur 11 Intrapreneurship, aantal werknemers in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2014-2021 (juni-juli)

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Het percentage in Nederland in 2021 is gelijk aan het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten, maar lager dan het gemiddelde in de landen met hoog inkomen. Bij de deelnemende EU-lidstaten is intrapreneurship het hoogst in Finland (6,6%), gevolgd door Slovenië (5,9%) en Zweden (5,8%). Bij drie EU-lidstaten was het percentage lager dan 1%, namelijk in Slowakije, Polen en Cyprus.

figuur 12 Intrapreneurship, aantal werknemers in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

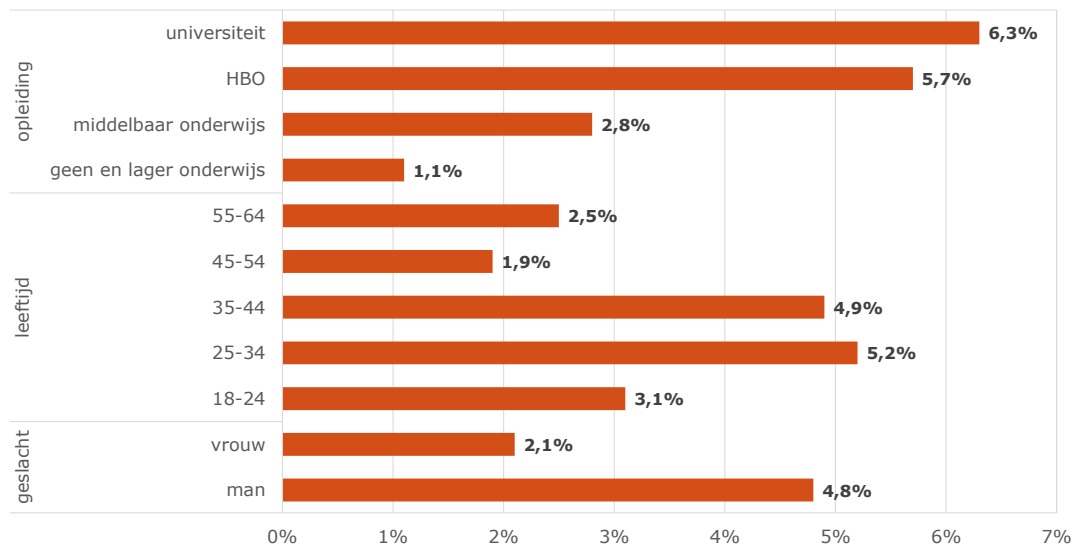

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Als wordt gekeken naar de demografische kenmerken van intrapreneurship dan valt op dat mannelijke werknemers in 2021 ondernemender waren dan vrouwelijke werknemers. Qua leeftijd is de mate van ondernemerschap van werknemers het hoogst in de groepen van 25-44 jaar. Verder neemt de mate van ondernemerschap van werknemers toe met de hoogte van de opleiding. Dit is vergelijkbaar met Total early-stage Entrepreneurial Activity (TEA).

figuur 13 Intrapreneurship, aantal werknemers in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2021 (juni-juli), naar geslacht, leeftijd en opleiding

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

3.4 Beëindiging van ondernemerschap

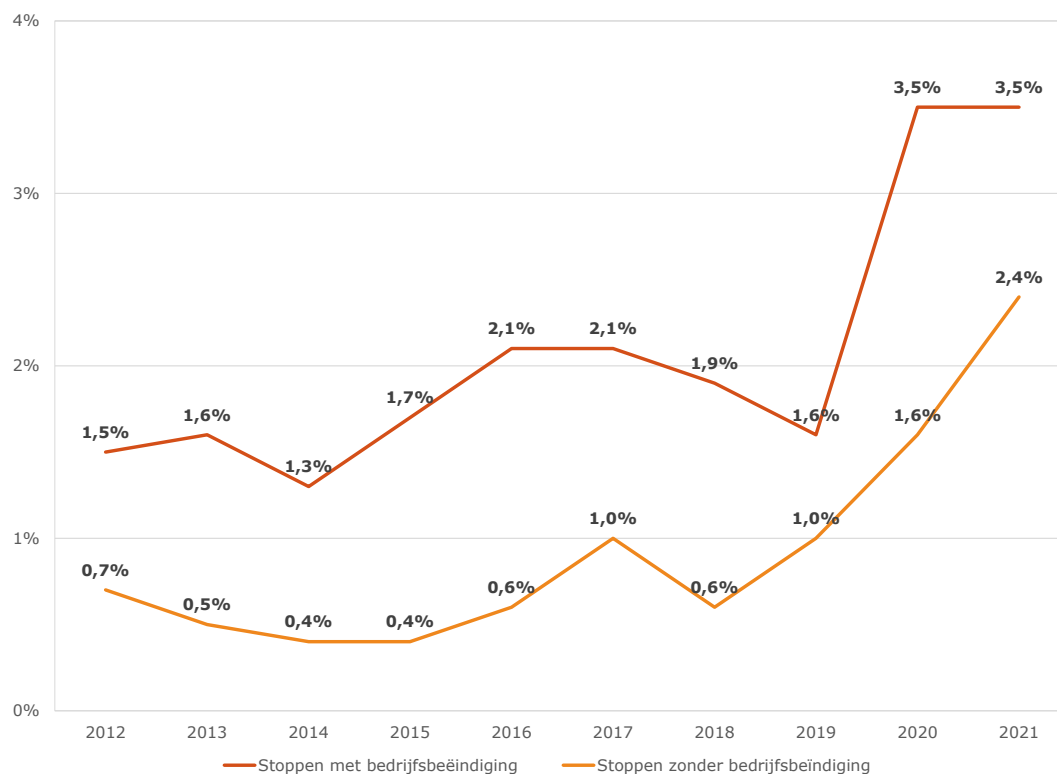
Tegenover de beginfase van ondernemerschap staat het beëindigen van ondernemerschap. Hier worden twee vormen van het beëindigen van ondernemerschap beschouwd:

- individuen die in de voorgaande 12 maanden een bedrijf als ondernemer hebben verlaten waarbij de bedrijfsactiviteiten zijn beëindigd,
- individuen die in de voorgaande 12 maanden een bedrijf als ondernemer hebben verlaten waarbij de bedrijfsactiviteiten door anderen zijn voortgezet.

In figuur 14 zijn de resultaten hiervoor voor de afgelopen tien jaar weergegeven. In 2020 viel met name de forse stijging op van stoppers met bedrijfsbeëindiging. Dit gaat dus over stoppers in de tweede helft van 2019 en de eerste helft van 2020. In het jaar daarna bleef dit percentage op hetzelfde niveau. In 2021 valt vooral de verdere toename van het aantal stoppers zonder bedrijfsbeëindiging op.

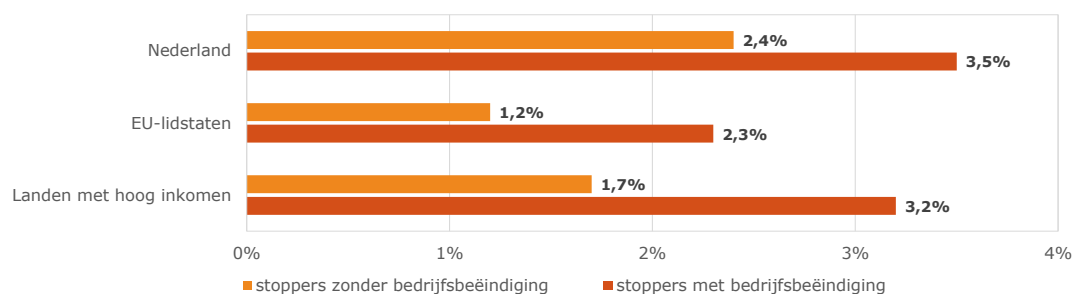
figuur 14 Stoppers in de voorgaande 12 maanden, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, 2012-2021 (juni-juli), onderscheid naar stoppers waarbij de bedrijfsactiviteiten zijn beëindigd en stoppers waarbij de activiteiten door anderen worden voortgezet

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In figuur 15 is de mate van bedrijfsbeëindiging in Nederland vergeleken met het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en de deelnemende landen met hoog inkomen. De percentages stoppers zijn in Nederland hoger dan in het gemiddelde van de landen met hoog inkomen en het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten. Van de deelnemende EU-lidstaten heeft Ierland met 4,4% het hoogste percentage stoppers met bedrijfsbeëindiging en Italië het laagste met 1,0%.

figuur 15 Stoppers in de voorgaande 12 maanden, in procenten van de volwassen bevolking van 18-64 jaar, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In tabel 5 zijn de belangrijkste redenen weergegeven voor het beëindigen van een bedrijf. De meest genoemde reden is, evenals in 2020, dat het bedrijf niet winstgevend is. 12% noemde de coronapandemie als belangrijkste reden. Echter, ook de invloed van andere redenen kan zijn versterkt door de coronapandemie.

tabel 5 Belangrijkste reden om te stoppen met een bedrijf, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021, percentage volwassen bevolking (18-64 jaar) dat gestopt is met een bedrijf

<i>Reden</i>	<i>Landen met hoog inkomen</i>	<i>EU- lidstaten</i>	<i>Nederland</i>
Het bedrijf was niet winstgevend	21%	22%	26%
Problemen met de financiering	8%	7%	15%
Persoonlijke of familie omstandigheden	15%	13%	14%
De coronapandemie	21%	22%	12%
Een mogelijkheid het bedrijf te verkopen	7%	5%	12%
Stoppen was vooraf gepland	5%	5%	7%
Andere baan gevonden of bedrijfskansen gezien	10%	10%	6%
Pensioen	4%	7%	3%
Een incident	3%	2%	3%
Overheid/belastingen/bureaucratie	4%	6%	2%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In vergelijking tot de EU-lidstaten noemt een relatief hoger aandeel van de Nederlandse stoppers de volgende redenen: winstgevendheid, problemen financiering en mogelijkheid tot verkoop. De pandemie, andere baan of bedrijfskansen, overheid/belastingen/bureaucratie en pensioen worden minder vaak genoemd in Nederland.

4 Ondernemerschap-ecosysteem in Nederland

Naast de enquête onder de volwassen bevolking wordt ook jaarlijks een enquête onder nationale experts gehouden om zicht te krijgen op de kwaliteit van nationale omstandigheden op het gebied van ondernemerschap, het ondernemerschap-ecosysteem. De enquête is gehouden in juni-juli 2021.

4.1 Ecosysteem

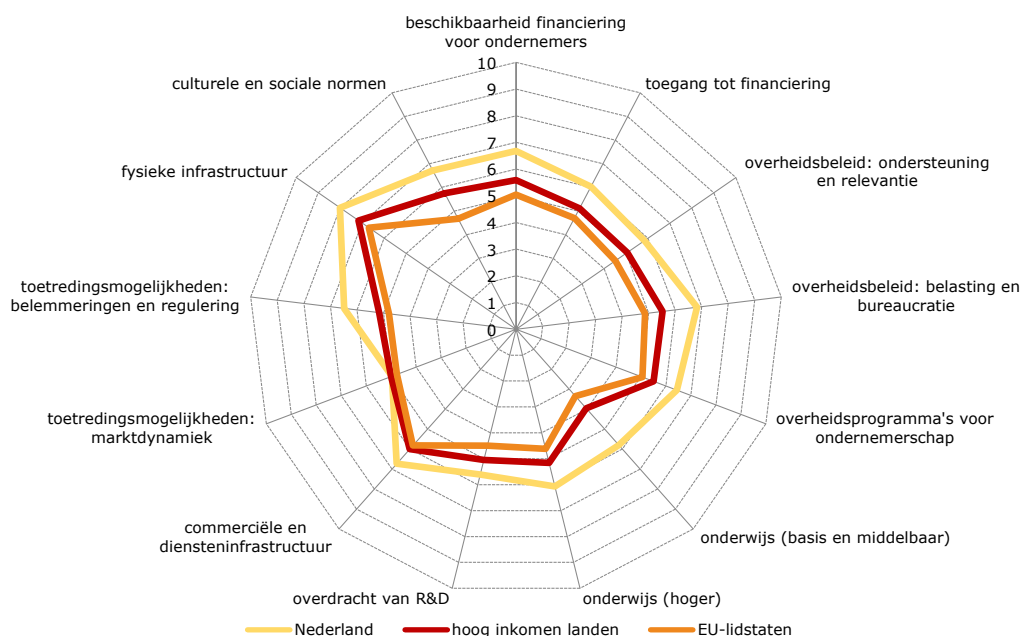
Om het ondernemerschap-ecosysteem in kaart te brengen krijgen experts voor verschillende dimensies stellingen voorgelegd met de vraag in welke mate die van toepassing zijn in hun land (op een schaal van '0 = geheel mee oneens' tot en met '10 = geheel mee eens'). De volgende dimensies worden daarbij onderscheiden:

- beschikbaarheid van financiering voor ondernemers
- toegang tot financiering
- overheidsbeleid:
 - ondersteuning en relevantie
 - belasting en bureaucratie
- overheidsprogramma's voor ondernemerschap
- onderwijs:
 - basis en middelbaar
 - hoger
- overdracht van R&D
- commerciële en diensteninfrastructuur
- toetredingsmogelijkheden:
 - marktdynamiek
 - belemmeringen en regulering
- fysieke infrastructuur
- culturele en sociale normen.

De gemiddelde scores van de experts voor het Nederlandse ondernemerschap-ecosysteem worden in figuur 16 vergeleken met die van de EU-lidstaten en die van landen met hoog inkomen. Hoe hoger de gemiddelde score, hoe positiever de experts zijn over de dimensies van het ecosysteem. Uit de figuur blijkt dat Nederland volgens experts goede omstandigheden kent om te kunnen ondernemen. Op alle dimensies scoort Nederland hoger dan het gemiddelde van de EU-lidstaten. Met uitzondering van de dimensie 'toetredingsmogelijkheden: marktdynamiek' scoort Nederland ook op alle dimensies hoger dan het gemiddelde van de landen met hoog inkomen.

figuur 16 Gemiddelde expert scores van de aspecten van het ondernemerschap-ecosysteem, 2021 (juni-juli), Nederland vergeleken met de landen met hoog inkomen

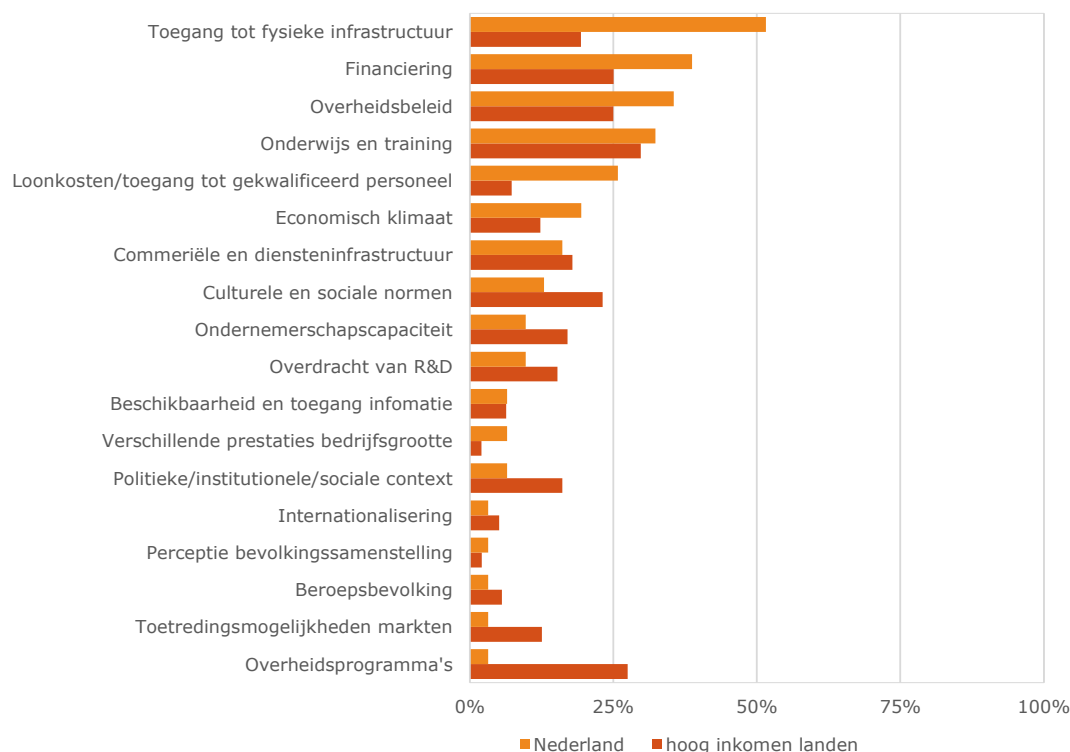
Bron: Panteia/GEM NES 2021.

4.2 Bevorderende aspecten voor ondernemerschap

Aan experts is gevraagd om drie onderwerpen/gebieden te noemen die bevorderend zijn voor ondernemersactiviteiten in het land. De antwoorden zijn gecategoriseerd. In figuur 17 is weergegeven hoeveel experts (in procenten) een onderwerp binnen een categorie hebben genoemd dat bevorderend is, waarbij Nederland wordt vergeleken met het gemiddelde van de landen met hoog inkomen. Nederland scoort daarbij vooral hoger dan het gemiddelde van de landen met hoog inkomen op de gebieden toegang tot fysieke infrastructuur, financiering, overheidsbeleid, en loonkosten en toegang tot gekwalificeerd personeel. Aan de andere kant blijft Nederland (enigszins) achter op gebieden als overheidsprogramma's, culturele en sociale normen, politieke/institutionele/sociale context en toetredingsmogelijkheden markten.

figuur 17 Onderwerpen/gebieden (gecategoriseerd) die bevorderend zijn voor ondernemersactiviteiten, mate waarin aspecten door experts zijn genoemd, 2021 (juni-juli), Nederland vergeleken met de landen met hoog inkomen

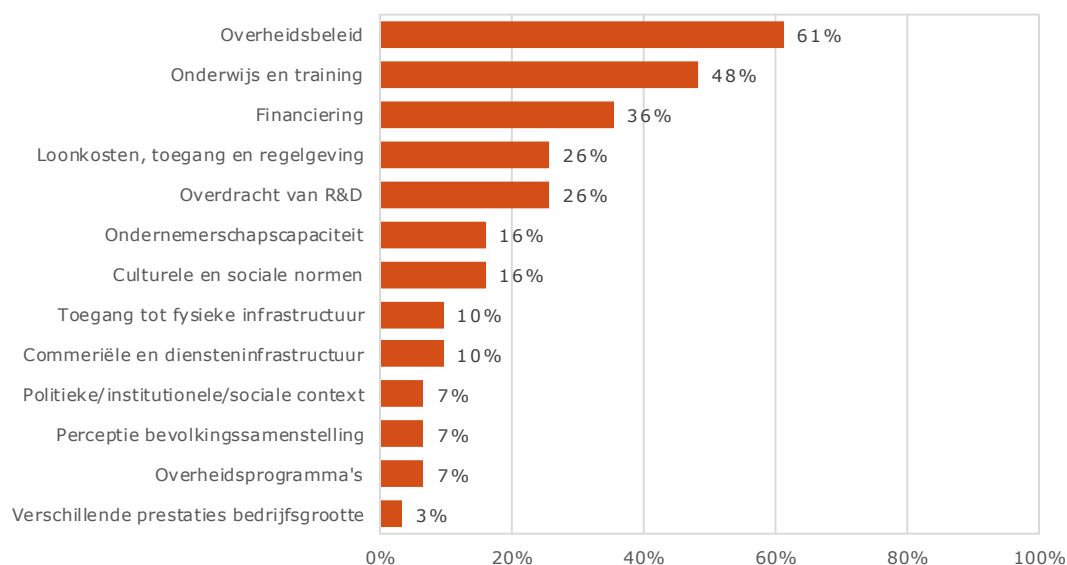
Bron: Panteia/GEM NES 2021.

4.3 Aanbevelingen ter verbetering ondernemersactiviteiten

Aan experts is gevraagd drie aanbevelingen te noemen om ondernemersactiviteiten in Nederland te verbeteren. Ook deze zijn gecategoriseerd. In figuur 18 is weergegeven op welke gebieden de meeste aanbevelingen zijn gedaan. De meeste winst ter verbetering van de ondernemersactiviteiten is volgens experts, evenals in het voorgaande jaar, te behalen op het gebied van overheidsbeleid, gevolgd door onderwijs en training en financiering. De genoemde suggesties op het gebied van overheidsbeleid zijn zeer divers, waaronder: meer fiscale prikkels voor het nemen van risico en het investeren in risicokapitaal (w.o. durfkapitaal in box 3), beleid gericht op duurzaamheid (bijv. bij inkoop en aanbesteden), gelijke kansen voor vrouwen en mannen (zoals betere en betaalbare kinderopvang), beleid gericht op voortzetten bestaande bedrijven in plaats van nieuwe bedrijven, consistent beleid en duidelijke wetgeving, vereenvoudiging en verlaging van belastingen, vermindering regeldruk, helder klimaatbeleid en versoepeling ontslagrecht. Op het gebied van onderwijs wordt vooral meer aandacht voor ondernemerschap in het onderwijs genoemd. Op het gebied van financiering worden vooral aspecten genoemd die betrekking hebben op toegang tot en beschikbaarheid van verschillende vormen van financiering, zoals particulier vermogen, risicokapitaal, middelen voor de zeer vroege fase, en dergelijke.

figuur 18 Aanbevelingen van experts (gecategoriseerd naar onderwerpen/gebieden) om ondernemersactiviteiten in Nederland te verbeteren, mate waarin aanbevelingen door experts zijn genoemd, 2021 (juni-juli)

Bron: Panteia/GEM NES 2021.

4.4 Ecosysteem voor vrouwelijk ondernemerschap

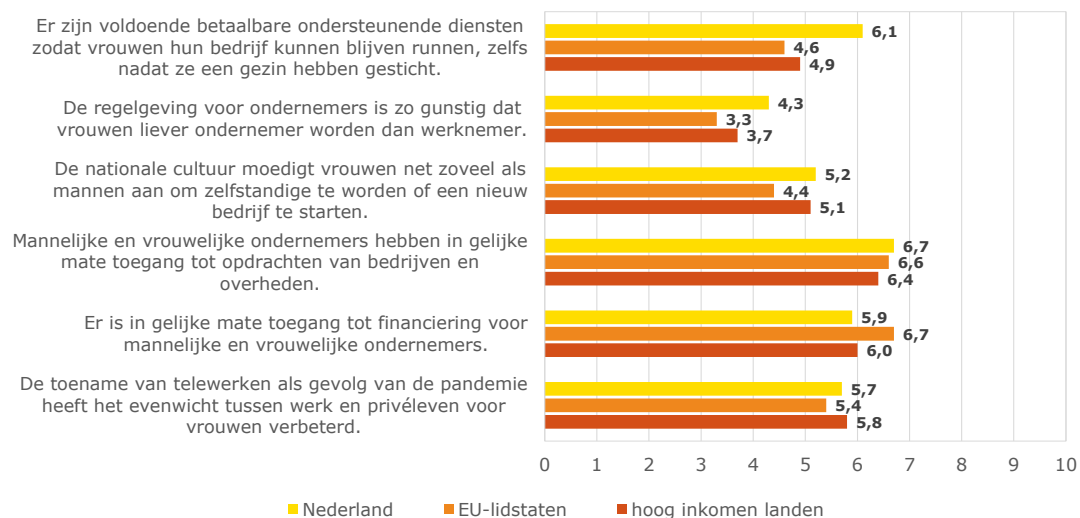
In de enquête onder experts zijn verschillende stellingen voorgelegd die te maken hebben met de mogelijkheden voor vrouwelijk ondernemerschap. De experts konden aangeven in welke mate ze het met de stellingen eens waren op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens). De volgende stellingen gingen over kansen en mogelijkheden voor vrouwelijk ondernemerschap:

- In Nederland zijn er voldoende betaalbare ondersteunende diensten (d.w.z. kinderopvang, thuiszorg, naschoolse programma's, ouderenzorg, e.d.) zodat vrouwen hun bedrijf kunnen blijven runnen, ook nadat ze een gezin hebben gesticht;
- In Nederland is de regelgeving voor ondernemers zo gunstig dat vrouwen liever ondernemer worden dan werknemer;
- In Nederland moedigt de nationale cultuur vrouwen net zoveel als mannen aan om zelfstandige te worden of een nieuw bedrijf te starten;
- In Nederland hebben mannelijke en vrouwelijke ondernemers in gelijke mate toegang tot opdrachten van bedrijven en overheden;
- In Nederland is er in gelijke mate toegang tot financiering voor mannelijke en vrouwelijke ondernemers;
- In Nederland heeft de toename van telewerken als gevolg van de pandemie het evenwicht tussen werk en privéleven voor vrouwen verbeterd.

In andere deelnemende landen zijn deze stellingen voor hun land voorgelegd. In figuur 19 staan de gemiddelde scores per stelling van de Nederlandse experts vergeleken met de gemiddelde scores van de deelnemende EU-lidstaten en van de deelnemende landen met hoog inkomen. Uit de resultaten blijkt dat Nederland ten opzichte van het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten beter scoort op 'voldoende betaalbare ondersteunende diensten', 'gunstige regelgeving' en 'nationale cultuur'. Echter, de scores zes en lager zijn eigenlijk matig tot onvoldoende. De verschillen tussen Nederland en de landen met hoog inkomen zijn voor de meeste stellingen klein.

figuur 19 Oordeel experts over kansen en mogelijkheden voor vrouwelijk ondernemerschap (gemiddelde score per stelling), 2021, Nederland vergeleken met deelnemende EU-lidstaten en landen met een hoog inkomen

Bron: Panteia/GEM NES 2021.

5 Coronapandemie en ondernemerschap in 2021

Zowel in de enquête onder de volwassen bevolking als in de enquête onder nationale experts zijn vragen gesteld over de coronapandemie en ondernemerschap. Daarbij dient te worden gerealiseerd dat de enquêtes zijn gehouden in de periode juni - juli 2021, ofwel ruim een jaar na het begin van de coronapandemie. Bij enkele resultaten wordt Nederland internationaal vergeleken.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op:

- de invloed van de coronapandemie op het starten van een onderneming;
- de invloed van de coronapandemie op de groei van een onderneming;
- nieuwe kansen door de coronapandemie;
- de reactie van de overheid op de gevolgen van de coronapandemie.

5.1 Het starten van een onderneming

De coronapandemie kan zowel negatieve als positieve gevolgen hebben voor de mate waarin mensen plannen hebben om een bedrijf te starten. Het kan zijn dat men kansen voor het opstarten (tijdelijk) verliest door de coronapandemie. Het kan ook zijn dat er nieuwe kansen ontstaan door de coronapandemie. Aan ondernemers is in verband hiermee gevraagd of zij denken dat het starten van een bedrijf vergeleken met één jaar geleden moeilijker of minder moeilijk is geworden (zie tabel 6).

Beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) zijn in 2021 wat positiever over de mogelijkheden om een bedrijf te starten dan in 2020. In 2020 dacht 53% dat het starten van een bedrijf moeilijker was geworden dan een jaar daarvoor. In 2021 was dat nog 32%. Ook gevestigde ondernemers waren in 2021 positiever over de mogelijkheden om een bedrijf te starten dan in 2020.

tabel 6 Mate waarin respondenten denken dat het starten van een bedrijf vergeleken met één jaar geleden moeilijker of minder moeilijk is geworden, in %, periode juni-juli 2020 en juni-juli 2021

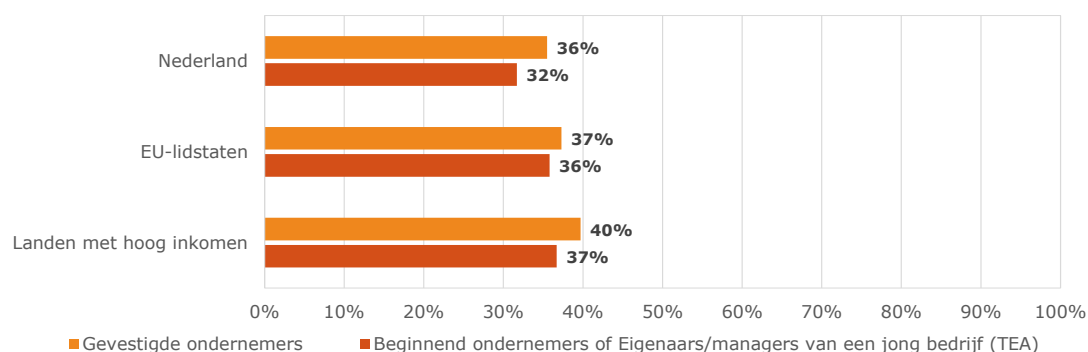
Type ondernemer		Minder moeilijk	Geen verschil	Moeilijker
Beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA)	2020	15%	32%	53%
	2021	18%	50%	32%
Gevestigde ondernemers	2020	6%	40%	54%
	2021	21%	43%	36%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In figuur 20 wordt de mate waarin ondernemers denken dat het starten van een bedrijf in 2021 moeilijker is dan een jaar daarvoor internationaal vergeleken. De resultaten voor Nederland zijn redelijk vergelijkbaar met die voor de deelnemende EU-lidstaten en die voor de deelnemende landen met hoog inkomen.

figuur 20 Mate waarin respondenten denken dat het starten van een bedrijf vergeleken met één jaar geleden moeijliker is geworden, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

5.2 Bedrijfsgroei

Aan de ondernemers is vervolgens gevraagd of de groeiverwachtingen lager of hoger zijn dan een jaar eerder (zie tabel 7). We zien hier dat de groeiverwachtingen in 2021 verbeterd zijn ten opzichte van 2020. Van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) had in 2020 52% nog lagere verwachtingen dan het jaar ervoor, in 2021 was dat nog maar 23%. Bij de gevestigde ondernemers was dat respectievelijk 59% in 2020 en 29% in 2021. Ongeveer een derde van de ondernemers heeft in 2021 hogere groeiverwachtingen dan in het voorgaande jaar.

tabel 7 Mate waarin respondenten verwachten dat de bedrijfsgroei lager of hoger is vergeleken met één jaar geleden, in %, periode juni-juli 2020 en juni-juli 2021

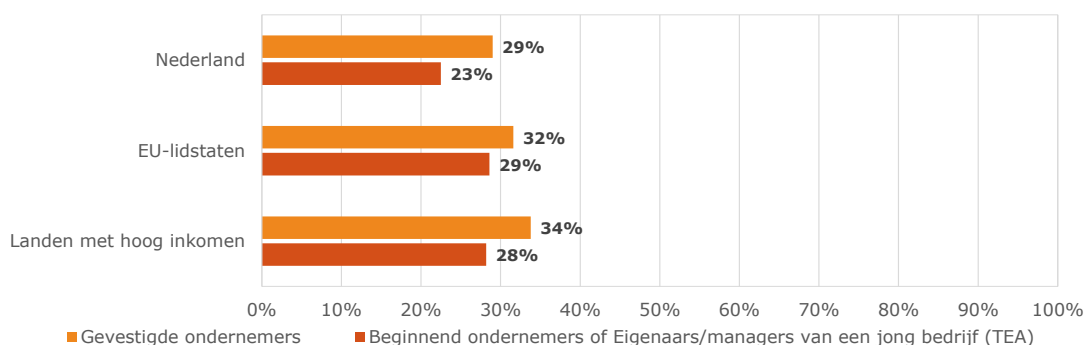
Type ondernemer			Geen	
			Hoger	Lager
Beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA)	2020	15%	33%	52%
	2021	34%	43%	23%
Gevestigde ondernemers	2020	16%	25%	59%
	2021	29%	42%	29%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In figuur 21 wordt de mate waarin ondernemers in 2021 een lagere bedrijfsgroei verwachten dan een jaar daarvoor internationaal vergeleken. In Nederland is de mate waarin een lagere bedrijfsgroei wordt verwacht dan een jaar eerder lager dan het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen.

figuur 21 Mate waarin respondenten verwachten dat de bedrijfsgroei lager is vergeleken met één jaar geleden, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

5.3 Nieuwe kansen

Door de coronapandemie kunnen nieuwe kansen ontstaan. Aan ondernemers is gevraagd of de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd voor het bedrijf (zie tabel 8). De mate waarin ondernemers zien dat de coronapandemie nieuwe kansen heeft gecreëerd was in 2021 aanzienlijk hoger dan in 2020. Voor beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) was dat in 2021 57% (2020: 41%). En voor gevestigde ondernemers was dat 42% in 2021 (2020: 30%).

tabel 8 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'De coronapandemie heeft nieuwe kansen gecreëerd die ik met mijn bedrijf wil gaan uitvoeren', in %, periode juni-juli 2020 en juni-juli 2021

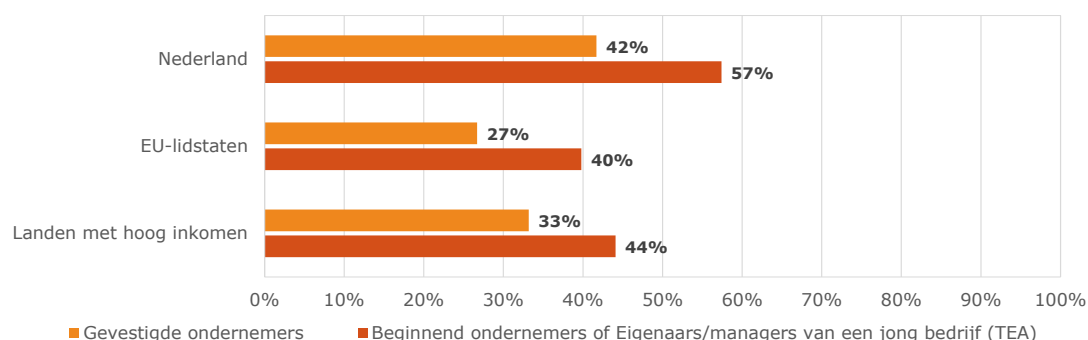
Type ondernemer		Niet eens		
		Oneens	of oneens	Eens
Beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA)	2020	33%	26%	41%
	2021	23%	20%	57%
Gevestigde ondernemers	2020	58%	12%	30%
	2021	45%	13%	42%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In figuur 22 wordt de mate waarin ondernemers in 2021 nieuwe kansen hadden als gevolg van de coronapandemie internationaal vergeleken. Daaruit blijkt dat zowel beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) als gevestigde ondernemers in Nederland duidelijk meer nieuwe kansen zagen dan gemiddeld in de deelnemende EU-lidstaten en gemiddeld in de deelnemende landen met hoog inkomen.

figuur 22 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'De coronapandemie heeft nieuwe kansen gecreëerd die ik met mijn bedrijf wil gaan uitvoeren', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

5.4 Reactie overheid op economische gevolgen

De overheid heeft met verschillende steunpakketten getracht om de economische gevolgen van de coronapandemie voor bedrijven te beperken. Aan de ondernemers is gevraagd of de Nederlandse overheid hier effectief in is geweest (zie tabel 9). Van de gevestigde ondernemers is 59% het eens met de stelling dat de Nederlandse regering tot nu toe effectief heeft gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie. De beginnende ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) zijn wat minder positief. Van deze groep vond 48% de reactie van de Nederlandse regering effectief.

tabel 9 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'De Nederlandse regering heeft tot nu toe effectief gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie.', in %, periode juni-juli 2021

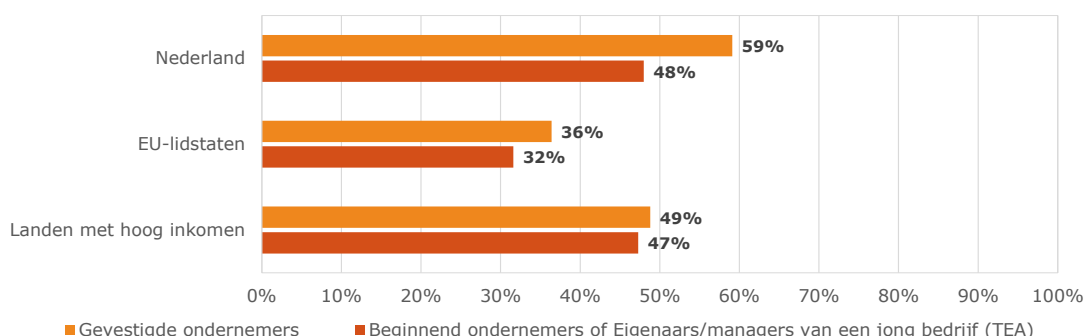
Type ondernemer	Niet eens		
	Oneens	of oneens	Eens
Beginnend ondernemers of Eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA)	22%	30%	48%
Gevestigde ondernemers	27%	14%	59%

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

In figuur 23 wordt de effectiviteit van het overheidsbeleid ten aanzien van de economische gevolgen van de coronapandemie internationaal vergeleken. Daaruit blijkt dat zowel beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) als gevestigde ondernemers in Nederland duidelijk positiever zijn over de effectiviteit van het overheidsbeleid dan het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen.

figuur 23 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'De regering heeft tot nu toe effectief gereageerd op de economische gevolgen van de coronapandemie.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

5.5 Oordeel experts

De impact van de coronapandemie op het Nederlandse ecosysteem voor ondernemerschap

In de enquête onder experts zijn verschillende stellingen voorgelegd die te maken hebben met de coronapandemie. De experts konden aangeven in welke mate ze het met de stellingen eens waren op een schaal van 0 (Geheel mee oneens) tot 10 (Geheel mee eens). De volgende stellingen gingen over de impact van de coronapandemie op het Nederlandse ecosysteem voor ondernemerschap:

- In Nederland kan een aanzienlijk aantal nieuwe en groeiende bedrijven zich de kosten van digitalisering veroorloven die in de pandemie nodig is om voldoende concurrerend te worden (Kosten van digitalisering kunnen veroorloven om concurrerend te worden);
- In Nederland stimuleert een behoorlijk aantal nieuwe en groeiende bedrijven thuiswerken als gevolg van de corona pandemie (Stimulans om thuis te werken);
- In Nederland is er vanwege de pandemie voldoende overheidssteun in de vorm van specifieke subsidies, belastingvoordelen of opleidingen om alle soorten bedrijven in alle sectoren te helpen bij het implementeren en / of toepassen van bedrijfsdigitalisering (Voldoende overheidssteun voor bedrijfsdigitalisering);
- In Nederland is door de pandemie de kluseconomie (gig-economy) een belangrijke factor geworden die van invloed is op het starten van nieuwe bedrijven (Kluseconomie belangrijke factor voor starten nieuwe bedrijven);
- In Nederland passen als gevolg van de pandemie een groot aantal nieuwe en groeiende bedrijven bedrijfsmodellen toe die gebaseerd zijn op de kluseconomie (gig-economy) (Meer bedrijfsmodellen gebaseerd op de kluseconomie);
- In Nederland geeft als gevolg van de pandemie een aanzienlijk aantal nieuwe en groeiende bedrijven prioriteit aan milieubescherming boven winstgevendheid of groei (Meer prioriteit aan milieubescherming boven winstgevendheid of groei);
- In Nederland heeft de overheid als gevolg van de pandemie de 'groene agenda' of specifiek milieubeleid versneld door effectieve maatregelen te nemen om duurzaamheid en milieubewustzijn bij alle bedrijven te bevorderen ('Groene agenda' en specifiek milieubeleid van de overheid versneld);
- In Nederland hebben de maatregelen die de regering tijdens de eerste 12 maanden van de pandemie heeft genomen, bijgedragen aan het voorkomen van een aanzienlijke daling van het aantal nieuwe en groeiende bedrijven en bijbehorende banen (Voorkomen daling aantal nieuwe en groeiende bedrijven door maatregelen regering);

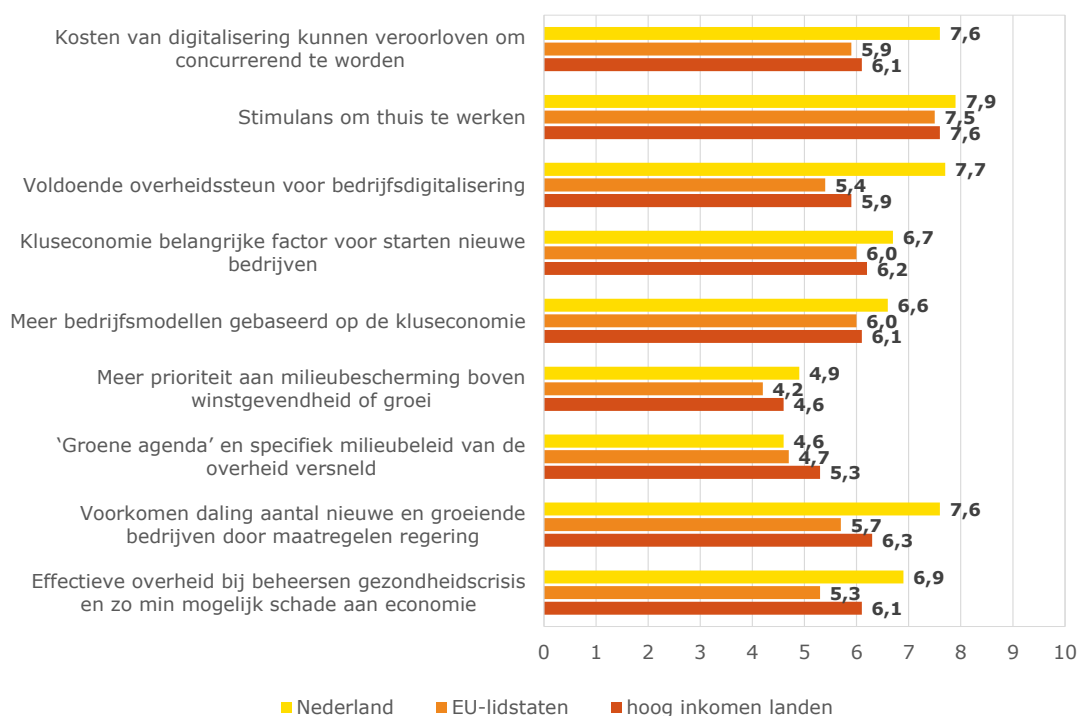

- In Nederland neemt de overheid effectieve beslissingen om de gezondheidscrisis te beheersen en tegelijkertijd de economie zo min mogelijk te schaden (Effectieve overheid bij beheersen gezondheidscrisis en zo min mogelijk schade aan economie).

In andere deelnemende landen zijn deze stellingen voor hun land voorgelegd. In figuur 24 staan de gemiddelde scores per stelling van de Nederlandse experts vergeleken met de gemiddelde scores van experts uit de deelnemende EU-lidstaten en uit de deelnemende landen met hoog inkomen. Uit de resultaten kan het volgende worden vastgesteld ten aanzien van de impact van de coronapandemie:

- Nederland scoort goed en ook internationaal beter op het gebied van digitalisering. In Nederland kan men zich de kosten van digitalisering veroorloven en er is voldoende overheidssteun voor bedrijfsdigitalisering.
- Thuiswerken wordt zowel in Nederland als internationaal sterk gestimuleerd.
- De kluseconomie speelt in Nederland een enigszins belangrijkere rol dan gemiddeld in de EU-lidstaten en de landen met hoog inkomen.
- De coronapandemie heeft geen duidelijk effect gehad op verschuiving richting meer aandacht voor milieubescherming.
- Nederland scoort goed en internationaal beter bij het voorkomen van een daling van het aantal nieuwe en groeiende bedrijven en bijbehorende banen. Daarnaast is Nederland ook beter in het beheersen van de gezondheidscrisis en tegelijkertijd de economie zo min mogelijk te schaden dan gemiddeld in de EU-lidstaten en de landen met hoog inkomen.

figuur 24 Oordeel experts over reactie bedrijven op coronapandemie (gemiddelde score per stelling), 2021, Nederland vergeleken met deelnemende EU-lidstaten en landen met een hoog inkomen

Bron: Panteia/GEM NES 2021.

Positieve en negatieve overheidsmaatregelen

Aan de experts is gevraagd om overheidsmaatregelen te noemen die ondernemerschap in het land positief dan wel negatief hebben beïnvloed sinds het begin van de pandemie. Als positieve overheidsmaatregelen zijn de verschillende steunmaatregelen en steunpakketten het meest genoemd. Vervolgens is het uitstel van het betalen van belastingen enkele keren genoemd. Verder zijn diverse maatregelen een enkele keer genoemd, zoals versoepeling van beperkingen waar mogelijk, geen lastenverzwaringen, zoveel mogelijk openhouden van grenzen naar directe buurlanden, specifieke regelingen voor financiering van starters en groeiers, verplicht thuiswerken en vaccinatie.

Als negatieve overheidsmaatregelen zijn de lock-downs en sluiting van specifieke groepen en knelpunten bij de steunmaatregelen het meest genoemd. Bij knelpunten bij steunmaatregelen zijn het meest genoemd: het baseren op historische cijfers en daarmee samenhangend steun voor bestaande bedrijven en niet voor starters. Daarnaast zijn bij knelpunten bij de steunmaatregelen genoemd: onvoldoende steun voor bepaalde sectoren (waaronder horeca en cultuur), onduidelijkheid in de uitleg van maatregelen en steun voor in dienst houden werknemers en niet voor dga's. Tenslotte zijn de volgende negatieve overheidsmaatregelen een enkele keer genoemd: 1,5 meter afstand houden, langzame start van vaccinatie, nadruk op thuiswerken, nadruk op wat niet mag in plaats van op wat wel kan, bedrijven die profiteren van de pandemie meer laten terugdoen voor de maatschappij, het niet direct nemen van structurele maatregelen voor het milieu, steeds wijzigende maatregelen en weinig sturing op schuldposities van bedrijven.

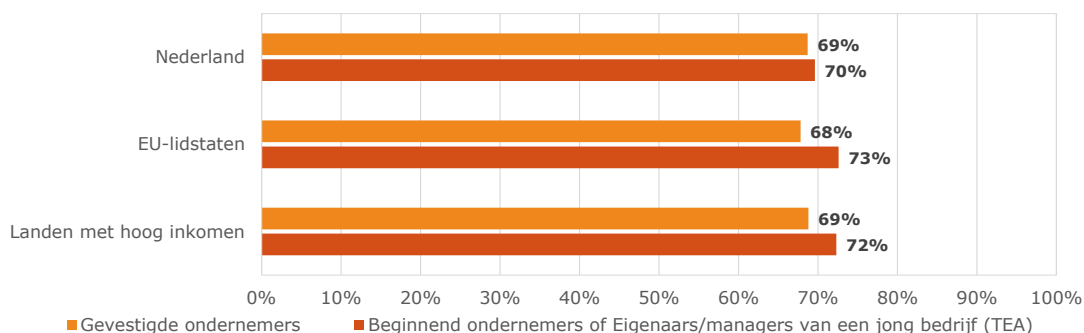
6 SDG's

Ondernemers spelen een steeds belangrijkere rol bij het aanpakken van kwesties van ecologische en sociale duurzaamheid. Ondernemers kunnen een bijdrage leveren aan het behalen van sociale en milieudoelstellingen, waaronder de Sustainable Development Goals (SDG's) van de VN. Ook de GEM heeft hierop ingespeeld door in 2021 enkele vragen aan ondernemers voor te leggen over de vraag of zij rekening houden met sociale en milieueffecten bij het nemen van beslissingen over de toekomst van hun bedrijf. De resultaten hiervan worden in dit hoofdstuk weergegeven en internationaal vergeleken.

Aandacht voor sociale implicaties van bedrijfsbeslissingen

Aan ondernemers is de volgende stelling voorgelegd: 'Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met sociale implicaties zoals toegang tot onderwijs, gezondheid, veiligheid, inclusief werkgeven, huisvesting, vervoer, kwaliteit van leven op het werk, enz.' (zie figuur 25). 69% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 70% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan bij beslissingen rekening te houden met sociale implicaties. Dit komt in sterke mate overeen met het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen.

figuur 25 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met sociale implicaties zoals toegang tot onderwijs, gezondheid, veiligheid, inclusief werkgeven, huisvesting, vervoer, kwaliteit van leven op het werk, enz.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

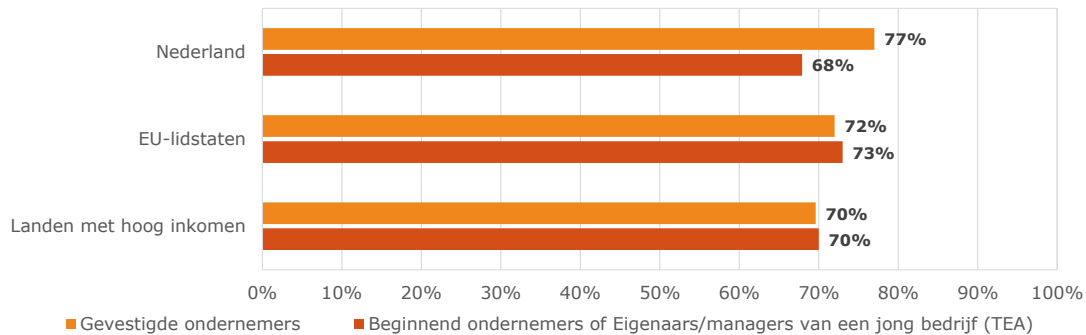
Aandacht voor gevolgen van bedrijfsbeslissingen voor het milieu

Aan ondernemers is vervolgens de volgende stelling voorgelegd: 'Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met de gevolgen voor het milieu, zoals het behoud van groene zones, vermindering van de uitstoot van vervuilende stoffen en giftige gassen, selectieve afvalinzameling, bewust verbruik van water, elektriciteit en brandstoffen, enz.' (zie figuur 26). 68% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 77% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan bij beslissingen rekening te houden met de gevolgen voor het milieu. Gevestigde bedrijven lijken daarmee wat meer oog voor milieugevolgen dan voor sociale implicaties te hebben. Het gemiddelde

van de deelnemende EU-lidstaten en het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen variëren tussen de 70% en 73%.

figuur 26 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'Bij het nemen van beslissingen over de toekomst van mijn bedrijf, houd ik altijd rekening met de gevolgen voor het milieu, zoals het behoud van groene zones, vermindering van de uitstoot van vervuilende stoffen en giftige gassen, selectieve afvalinzameling, bewust verbruik van water, elektriciteit en brandstoffen, enz.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

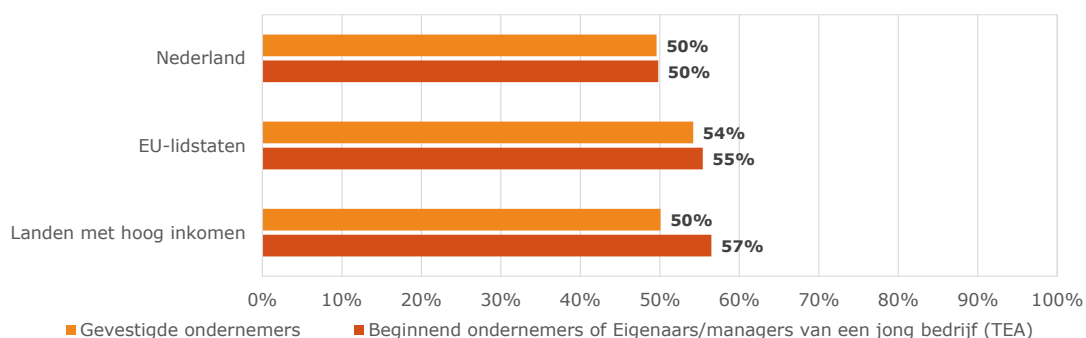

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Sociale en/of milieu-impact versus winstgevendheid en groei

Bedrijven zijn veelal primair gericht op economische vooruitgang en daarmee op winstgevendheid en groei. In het voorgaande kwam echter aan de orde dat bedrijven bij hun beslissingen rekening houden met de sociale en/of milieu-impact. Om na te gaan of de sociale en/of milieu-impact ook voorgaat op winstgevendheid is aan ondernemers de volgende stelling voorgelegd: 'Ik geef prioriteit aan de sociale en/of milieu-impact van mijn bedrijf boven winstgevendheid of groei.' (zie figuur 27). Daaruit blijkt dat ongeveer de helft van de ondernemers van de bedrijven aangeeft dat zij prioriteit geeft aan de sociale en/of milieu-impact boven winstgevendheid of groei.

figuur 27 Mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling 'Ik geef prioriteit aan de sociale en/of milieu-impact van mijn bedrijf boven winstgevendheid of groei.', in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

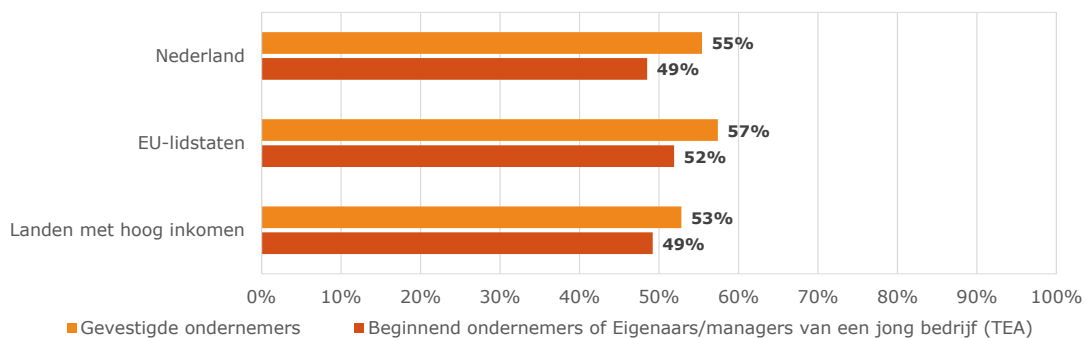
Maatregelen om milieu-impact te minimaliseren en sociale impact te maximaliseren

Ten slotte is aan ondernemers gevraagd of zij maatregelen hebben genomen om de milieu-impact van het bedrijf te minimaliseren en de sociale impact te maximaliseren.

49% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 55% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan in het voorgaande jaar maatregelen te hebben genomen om de milieu-impact van het bedrijf te minimaliseren (zie figuur 28). Dit kunnen energiebesparende maatregelen zijn, maatregelen om de CO₂-uitstoot te verminderen of efficiëntere machines te introduceren, zorg te dragen voor het geproduceerde vaste afval, gebruik van recyclebaar materiaal, gebruik van alternatieve transportmiddelen, zoals fietsen, lopen, collectieve ritten, openbaar vervoer, enz. Het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen komen vrijwel overeen met de Nederlandse situatie.

figuur 28 Mate waarin respondenten het afgelopen jaar maatregelen genomen om de milieu-impact van het bedrijf te minimaliseren, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

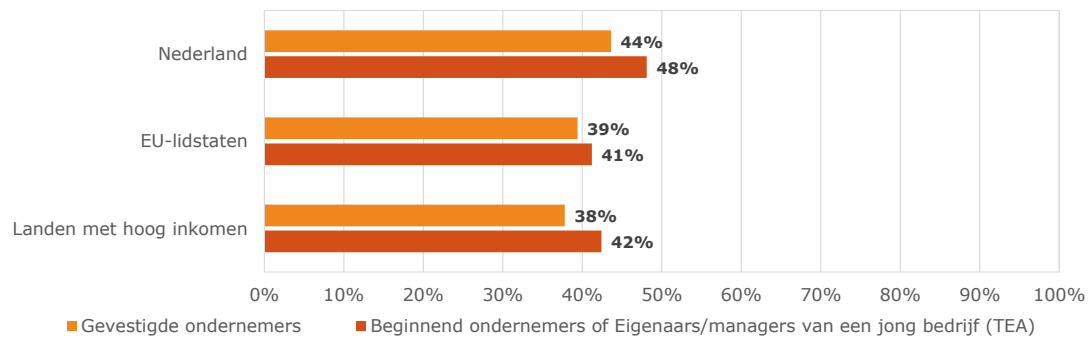

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

48% van de beginnend ondernemers of eigenaars/managers van een jong bedrijf (TEA) en 44% van de gevestigde ondernemers in Nederland geeft aan in het voorgaande jaar maatregelen te hebben genomen om de sociale impact van het bedrijf te maximaliseren (zie figuur 29). Dit kunnen maatregelen zijn om banen voor jonge werklozen en andere groepen met beperkte toegang tot de arbeidsmarkt te creëren, het opnemen van sociale ondernemingen in de toeleveringsketen, zorgen voor een divers personeelsbestand, prioriteit geven aan bedrijven en/of leveranciers die acties ondernemen die de mensenrechten en het milieu respecteren bij het kopen van een product of dienst, acties tegen elke vorm van kinder- of slavenarbeid, investeren of steunen van projecten of sociale organisaties, enzovoorts. Het maximaliseren van de sociale impact blijft hiermee enigszins achter bij het minimaliseren van de gevolgen voor het milieu. Echter, met het nemen van maatregelen om de sociale impact te maximaliseren loopt Nederland wel enigszins voor op het gemiddelde van de deelnemende EU-lidstaten en het gemiddelde van de deelnemende landen met hoog inkomen komen.

figuur 29 Mate waarin respondenten het afgelopen jaar maatregelen genomen om de sociale-impact van het bedrijf te maximaliseren, in %, internationaal vergeleken (ongewogen gemiddelde van landenscores), 2021

Bron: Panteia/GEM APS 2021.

Bijlagen

Bijlage 1 De Global Entrepreneurship Monitor (GEM)

Geschiedenis

De Global Entrepreneurship Monitor (GEM) is een onderzoeksprogramma dat jaarlijks wordt uitgevoerd met als doel het verkrijgen van internationaal vergelijkende hoogwaardige onderzoeksgegevens over ondernemerschap op nationaal niveau. Dit academische onderzoeksconsortium begon in 1999 als een partnerschap tussen de London Business School en Babson College met 10 deelnemende landen. GEM is in de loop der jaren uitgegroeid. In 2021 deden 50 landen mee. GEM is het grootste onderzoek naar ondernemerschap ter wereld. Het GEM-onderzoeksprogramma biedt een geharmoniseerde beoordeling van het niveau van nationale ondernemersactiviteit en -voorwaarden waaraan het is onderworpen voor elk deelnemend land. In 2021 nam Nederland voor de 21^e keer deel aan de GEM, sinds 2001.

Adult Population Survey en National Expert Survey

De GEM bestaat uit de volgende twee enquêtes:

- **Adult Population Survey** (enquête onder de volwassen bevolking)
Met de Adult Population Survey (APS) worden gegevens verzameld om indicatoren te genereren voor ondernemersactiviteit, ondernemersattitudes en ondernemersaspiraties binnen een economie. Doordat in alle deelnemende landen dezelfde gegevens worden verzameld kunnen economieën worden vergeleken. Een groot deel van de vragenlijst is elk jaar hetzelfde. Daarnaast worden jaarlijks vragen aangepast, geschrapt of toegevoegd afhankelijk van actuele ontwikkelingen.
De APS-gegevens worden verzameld via gestandaardiseerde enquêtes, telefonisch, online of in sommige economieën door middel van persoonlijke interviews. De steekproef van elke economie moet bestaan uit ten minste 2.000 respondenten van 18 jaar en ouder. Voor 2021 bestond de Nederlandse steekproef uit 2.254 respondenten, waarvan de helft is afgenomen door middel van een mix van vaste en mobiele telefonische interviews en de andere helft online.³ De enquête werd gehouden in juni - juli 2021. De resultaten zijn daarna gewogen naar de feitelijke verdeling van de Nederlandse bevolking in termen van geslacht, leeftijd en opleiding om de steekproef langs deze dimensies representatief te maken voor de Nederlandse volwassen bevolking tussen 18 en 64 jaar.
- **National Expert Survey** (enquête onder nationale experts)
Voor de National Expert Survey (NES) worden ten minste 36 experts in elk deelnemend land gevraagd naar hun mening over negen onderwerpen waarvan wordt aangenomen dat ze een impact hebben op de ondernemersactiviteiten van een land. Op deze manier kunnen de start-up-omgevingen in de deelnemende landen worden vergeleken op basis van deze negen zogenaamde 'ondernemende randvoorwaarden' (EFC's). In de NES-steekproef van elk land moeten in elke EFC-categorie vier experts - ondernemers of professionals - actief zijn. De negen categorieën zijn financiering, overheidsbeleid, overheidsprogramma's, onderwijs en

³ De methodiek die Panteia hanteert is in 2020 veranderd. In de voorgaande jaren is de APS volledig telefonisch uitgevoerd. Onderzoek onder individuen vindt echter steeds meer online plaats. Daarnaast wordt telefonisch onderzoek onder individuen steeds lastiger, omdat vanwege de AVG onvoldoende bruikbare bestanden van individuen voorhanden zijn. In 2020 is daarom in overleg met het GEM-consortium gekozen voor de helft telefonisch en de helft online.

opleiding, O & O-overdracht, commerciële infrastructuur, openheid van de interne markt, fysieke infrastructuur en culturele en sociale normen.

Deelnemende landen

In het Global Report van de GEM worden drie soorten economieën onderscheiden op basis van inkomensniveau. De volgende drie groepen economieën werden in 2021 onderscheiden⁴:

- Landen met laag inkomen,
- Landen met middeninkomen,
- Landen met hoog inkomen.

In 2021 hebben de volgende landen meegedaan aan de GEM:

Landen met laag inkomen (12)

Brazilië
Colombia
Dominicaanse Republiek
Egypte
Guatemala
India
Iran
Jamaica (Alleen NES)
Marokko
Mexico (Alleen NES)
Sudan
Zuid-Afrika

Hongarije
Kazachstan
Kroatië
Letland
Litouwen (Alleen NES)
Oman
Panama
Polen
Roemenië
Rusland
Slovenië
Slowakije
Spanje
Uruguay
Turkije
Wit-Rusland

Finland
Frankrijk
Ierland
Israël
Italië
Japan
Luxemburg
Nederland
Noorwegen
Qatar
Saoedi-Arabië
Verenigde Arabische Emiraten
Verenigd Koninkrijk
Verenigde Staten
Zuid-Korea
Zweden
Zwitserland

Landen met midden-inkomen (19)

Chili
Cyprus
Griekenland

Landen met hoog inkomen (19)

Canada
Duitsland

GEM-website en Global Report

Het Global Report over 2021 is te vinden op de website van het GEM-consortium (<https://gemconsortium.org/report>). Daarnaast zijn op de website (<https://gemconsortium.org/>) thematische rapportages beschikbaar en data.

⁴ In 2021 werden landen met laag inkomen in het Global Report gedefinieerd als landen met een bruto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking van minder dan \$ 20.000 (in het Global Report Level C). Voor landen met middeninkomen was dat \$ 20.000 tot \$ 40.000 (in het Global Report Level B) en voor landen met hoog inkomen \$ 40.000 en meer (in het Global Report Level A).

